

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazyko-
vedného ústavu
Eudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied pre výskum
slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočíš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján
Findra, Mária Ivanová-Šalingová,
Eugen Jóna, Ján Kačala, František Ko-
číš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel
Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA

Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

L. Dvonč, O produktivite niektorých slovtvor- ných prípon	3
J. Sabol, Skúmanie a interpretácia rytmických tendencií textu	12
M. Močáryová, Lexikálne varianty frazeolo- gických jednotiek	22
M. Majtánová, Slovo <i>kúzeň</i> v slovnej zásobe staršej slovenčiny	28

DISKUSIE

Š. Ondruš, Je slovo <i>chotár</i> maďarského pôvo- du?	32
---	----

SPRÁVY A POSUDKY

K päťdesiatke Márie Ivanovej-Šalingovej. J. Findra	40
Súpis prác Márie Ivanovej-Šalingovej za roky 1952-1972. L. Dvonč	41
Zo slovtvorného vývoja slovenčiny. M. Mar- sinová	50
Alberty, J. — Gindl, J. — Kočíšová, A., Cesty za poznáním minulosti. J. Doruľa	52
Univerzita Komenského v Bratislave 1966/67 — 1967/68. Bibliografia 1966-1967. L. Dvonč	55
Krajčovič, R., Náčrt dejín slovenského jazyka. 2. vyd. R. Kuchar	56
Desať rokov prešovskej pobočky SJS pri SAV. J. Furdík	57

ROZLIČNOSTI

Internacionála. Š. Peciar	60
Slová typu nehodovost. L. Dvonč	61

SLOVENSKÁ REČ

*časopis pre výskum
slovenského jazyka*

ROČNÍK 38, 1973

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED
JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED BRATISLAVA

O PRODUKTIVITE NIEKTORÝCH SLOVOTVORNÝCH PRIPON

1. Slovná zásoba nášho jazyka sa najčastejšie rozširuje tvorením nových slov (okrem toho sa obohacuje preberaním cudzích slov, prenášaním významu jestvujúcich slov a spájaním slov do združených pomenovaní). V rámci tvorenia slov je zaiste najzávažnejšie odvodzovanie, t. j. tvorenie slov príponami, predponami, predponou a príponou súčasne, bez prípony (tvorenie prostredníctvom paradigmy) a skladanie. Z týchto tzv. slovotvorných postupov je zase najzávažnejšie tvorenie slov príponami. Slovotvorné prípony ako jeden z druhov slovotvorných prostriedkov sa v našom jazyku používajú podľa istých zásad (porov. Horecký, 1959, s. 67–68).

Systém tvorenia nových slov pomocou jednotlivých slovotvorných prípon je v spisovnej slovenčine vcelku ustálený. Pritom však možno konštatovať, že nie je natoľko ustálený, že by v ňom nemohli byť nejaké zmeny. V systéme tvorenia nových slov pomocou prípon pozorujeme stály pohyb, živý ruch, ktorý svedčí o pružnosti tohto systému. Túto skutočnosť si môžeme overiť aj na rozbore situácie pri niektorých slovotvorných príponách.

V tomto príspevku si všimneme slovotvorné prípony začínajúce sa na spoluhlásku č. Tieto prípady sme si nevybrali náhodne iba preto, že sa začínajú na rovnakú spoluhlásku. Ukazuje sa, že všetky tieto prípony majú istý spoločný znak, spoločnú vlastnosť, totiž neobyčajnú produktivitu. Tieto prípony sa pri tvorení nových slov čoraz častejšie uplatňujú. Uplatňujú sa dokonca aj na úkor niektorých iných prípon, a tak slová tvorené niektorými inými príponami sa stále viac nahrádzajú slovami tvorenými príponami so začiatočným č.

2. 1. Zdrobnené podstatné mená sa v spisovnej slovenčine tvoria viacerými odvodzovacími príponami, napr. *-ík*, *-íček*, *-ček*, *-ok* a i. Výpočet jednotlivých prípon sa podáva v našich gramatických príručkách. Podrobnejší obraz o týchto príponách, o ich frekvencii a produktivnosti, ako aj o ich vzájomných vzťahoch sa podáva v osobitných štúdiách Š. Pec'ara (1956) a J. Štolca (1958) alebo v knižnej práci J. Horeckého (1959, s. 142–146). Napríklad Š. Peciar konštatuje, že prípona *-ček*, ktorá je novšieho pôvodu, sa v spisovnej slovenčine stala veľmi produktívnou pri tvorení zdrobnených podstatných mien mužského rodu, takže sa dnes ňou tvoria zdrobnené podstatné mená nielen od podstatných mien na *-ec*, *-iec*, *-ok*, ale aj od mnohých iných podstatných mien zakončených spoluhláskou. Na niektorých príkladoch možno ukázať, že prípona *-ček* je produktívna nielen v tom zmysle, že sa dnes ňou najčastejšie tvoria nové zdrobnené pod-

statné mená od najrozličnejších mužských podstatných mien, ale aj v tom zmysle, že slová s príponou -ček postupne vytláčajú zo slovnej zásoby iné zdrobnené podstatné mená s rovnakým významom.

Popri zdrobnenom podstatnom mene *strojček* s príponou -ček existuje v spisovnej slovenčine, ako sa to uvádza v niektorých prácach, aj zdrobnené podstatné meno *strojok*, v ktorom je odvodzovacia prípona -ok. Tak v 4. zväzku Slovníka slovenského jazyka sa zachycujú v jednom hesle spoločne so slovom *stroj* aj zdrobneniny *strojok* a *strojček* (podoba *strojok* na prvom mieste), pričom sa tu zaznamenávajú aj niektoré typické spojenia s oboma týmito slovami: *holiaci strojok*, *holiaci strojček*, *elektrický strojček* atď. Skutočný úzus, ako ho dnes poznáme, je však podľa nás trochu iný. V uvedených spojeniach, ale aj v iných prípadoch používame dnes iba podobu *strojček* napr. v reklamách, v rozličných návodoch k týmto výrobkom a pod. Podoba *strojček* sa používa aj v niektorých iných spojeniach, napr. *strúhací a krájací strojček* (Príroda a spoločnosť, 20, 1971, č. 18, s. 3); *zapadajú do seba s presnosťou hodinového strojčeka* (S. Zweig, Mária Stuartová, prel. A. Skácel, Bratislava 1971, s. 145). Deminutívum *strojček* sa celkom správne ako jediné uvádza napr. v najnovšom, 11. vydaní Pravidiel slovenského pravopisu alebo v Praktickej príručke slovenského pravopisu (Zauner, 1966). Podoba *strojok*, pokiaľ sa používala v staršom jazyku a je aj doložená v písaných jazykových prejavoch, sa v Slovníku slovenského jazyka mala spracovať tak, aby bolo zreťne vidieť, že nejde o jazykový prostriedok zo súčasného spisovného jazyka.

Všimnime si v tejto súvislosti ešte aj vzťah slova *strojček* a slova *mlynček*. Svojím pôvodom predstavuje slovo *mlynček* deminutívum k slovu *mlyn*. Dnes však, ako ukazujú jednotlivé významy slova *mlynček*, nejde vlastne o deminutívum k slovu *mlyn*, ale o samostatné slovo, čo sa odráža aj v spracovaní tohto slova v Slovníku slovenského jazyka. Slovo *mlynček* sa nespracúva spolu so slovom *mlyn* v jednom hesle, ale samostatne. V prvom význame sa používa na označenie prístroja na mletie. Slová *strojok* a *strojček* sú podľa slovníka deminutíva k prvému významu slova *stroj* (technické zariadenie na vykonávanie určitej mechanickej práce pomocou premieňania jednej energie na druhú). Teda *mlynček* a *strojček* (*strojok*) predstavujú isté technické zariadenia. Blízkosť obidvoch slov vidieť aj z toho, že sa používajú v takmer rovnakých slovných spojeniach. Slovo *strojček* sa používa, ako sme už uviedli, v typických slovných spojeniach *holiaci*, *elektrický*, *štepársky s., s. na mletie*. Slovo *mlynček* sa podľa toho istého slovníka vyskytuje v spojeniach *kuchynský*, *mäsový*, *kávový mlynček*, *mlynček na mäso*, *na kávu*, *elektrický mlynček*, *modlitebný mlynček*. V istom zmysle sú spojenia *strojček na mletie maku*, *mäsa*, *cukru* a spojenia *mlynček na mäso*, *na mak*, *na cukor* rovnaké, iba v slove *mlynček* je

koincidencia obidvoch určení — veci a jej funkcie (strojček na mletie). Dá sa preto v istom zmysle povedať, že používanie substantíva *mlýnček* malo vplyv aj na zaužívanie zdrobneného podstatného mena *strojček* na úkor podoby *strojok*.

S podobnou situáciou ako pri slovách *strojok* a *strojček* sa stretávame aj pri slovách *domok* a *domček*. V 1. zväzku Slovníka slovenského jazyka sa pri slove *dom* na prvom mieste hniezduje slovo *domček* so spojeniami *strážny domček*, *drevený domček* a za ním slovo *domok* so spojeniami *záhradné domky* a *rodinné domky*. Deminutívu *domok* sa venovala pozornosť v seriáli Čítame Slovník slovenského jazyka (Urbančok et al., 1968). Autor píše: „I keď počet dokladov na podobu *domok* nie je práve malý, predsa by sme pokladali za správne, keby sa v SSJ bolo naznačilo, že za vhodnejšiu, organickejšiu sa pokladá zdrobnenina *domček*.“

Podoba *domček* sa bežne používa v súčasnom spisovnom jazyku nielen v spojeniach *strážny domček*, *drevený domček*, ale aj *rodinný domček*, *záhradný domček*, *domček na stračeí nôžke*, *moderný domček*, *domček z karát*, *vilový domček* (porov. Slovník slovenského jazyka, heslo *karta*, *vila*). V známej ankete o stavbe rodinných domčekov, ktorá prebiehala nedávno na stránkach denníka Pravda, sa používalo iba spojenie *rodinný domček*. Takisto počujeme hovoriť iba *švédsky domček*, nie „domok“ (Dvonč, 1971).

Aj pri substantíve *strom* z deminutív *stromok* a *stromček* víťazí podoba *stromček*. V Slovníku slovenského jazyka sa na prvom mieste uvádza deminutívum *stromok* a k nemu prídavné meno *stromkový* a na druhom mieste deminutívum *stromček* s príslušným prídavným menom *stromčekový*. Pri slove *stromok* sa neuvádza nijaké typické spojenie, pri slove *stromček* je spojenie *vianočný stromček*. Myslíme, že to nie je náhodné. V spojení s prídavným menom *vianočný* sa bežne používa dnes iba deminutívum *stromček*. V Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd.) sa zaznamenáva iba podoba *stromček*, podobne je to aj v spomínanej Zaunerovej príručke.

V 5. zväzku Slovníka slovenského jazyka sa na s. 33 v hesle *včelín* uvádza deminutívum *včelínok*. Kriticky sa tohto slova dotkol J. Václavík (1971). Odvolávajúc sa na hodnotenie slova *domok* v Kultúre slova, autor hovorí, že zdrobneniny tohto typu, t. j. na *-ok*, nie sú ústrojné. Namiesto podoby *včelínok* autor odporúča používať ako vhodnejšiu a organickejšiu podobu *včelínček*, teda podobu s príponou *-ček*. Teda aj v tomto prípade sa dáva prednosť tvaru s príponou *-ček* pred tvarom s príponou *-ok*.

K podstatnému menu *baran* sa dnes používa deminutívna podoba *baranček*. Podoba *baránok*, v ktorej je prípona *-ok*, sa používa iba v istých spojeniach, napr. *veľkonočný baránok*, *tichý*, *krotký ako baránok*. Podobne

k podstatnému menu *syn* je dnes bežná podoba *synček* alebo *synáček*; forma *synok* sa v Slovníku slovenského jazyka správne označuje ako zriedkavá.

Podoby *strojok*, *mlynok*, *domok* odmieta napr. aj M. Marsinová (1971), svoje stanovisko však bližšie nezdôvodňuje.

Právom sa možno pýtať na príčinu ústupu podôb na *-ok* v prospech deminutívnych podôb na *-ček*. Zdá sa, že sa tu do istej miery uplatňuje aj vzťah slovenčiny k češtine. Š. Peciar v spomínanom článku sa zmieňuje, že štúrovská norma inklinovala k stavu existujúcemu v niektorých stredoslovenských nárečiach, ktoré vôbec nemajú príponu *-ek*, resp. *-ček*, ale iba príponu *-ok*, resp. *-čok*. V Tvrdeho slovníku pribudlo foriem na *-ok* alebo na *-ik* a ubudlo foriem na *-ek*. V prvom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 naopak zas pribudli formy na *-ek*. Podľa Š. Peciaru v rozhojení foriem na *-ek* v rozpore s vývinovými tendenciami slovenského spisovného jazyka možno vidieť odraz známej pomýlenej tézy o jednotnom československom národe a o československom jazyku (Peciar, 1956, s. 32 n.).

Namiesto foriem na *-ek* sa potom v ďalšej kodifikácii presadzovali podoby na *-ok*. Zdá sa, že kým podoby na *-ek* sa chápali ako mechanicky prevzaté tvary z češtiny, podoby na *-ok* sa začali pociťovať len ako slovenské varianty českých podôb, hoci korešpondencia podôb na *e* a *o* zodpovedá korešpondencii tvarov na *e* a *o* v prípadoch *orel* — *orol*, *Karel* — *Karol* a pod. V tejto súvislosti sa môžeme zmieniť aj o slove *fanúšek*. Toto slovo sme prevzali z češtiny a hláskoslovne sme ho adaptovali, t. j. namiesto *ou* je v slovenčine *ú*. Zároveň však slovo *fanúšek* sa prispôbilo aj derivačnému systému. Namiesto podoby *fanúšek* sa začala používať podoba *fanúšik* (Dvonč, 1966). Je zaujímavé, že podoba *fanúšek* sa nemení na podobu „*fanúšok*“, ale na podobu *fanúšik*. Teda aj tu sa toto slovo osamostatňuje použitím odlišnej odvodzovacej prípony.

Dôležitý tu vari bude aj vzťah spisovnej slovenčiny k nárečiam, a to nielen stredoslovenským. Nie je náhodné, že spisovná slovenčina neprijala dôslednejšie využívanie prípony *-ok*, resp. *-čok* podľa stavu v niektorých stredoslovenských nárečiach. Samostatná cesta spisovnej slovenčiny sa prejavuje v dôslednejšom využívaní prípony *-ček*, ktorá sa síce svojím pôvodom viaže na príponu *-ek*, ale inak nejde dnes o prostý variant tejto prípony, ale o samostatnú príponu. Akiste táto podoba sa ukazovala ako výhodnejšia aj v pomere k ostatným slovenským nárečiam.

Tieto úvahy by nás však viedli príďaleko. Tu stačí konštatovať, že prípona *-ček* je v súčasnej spisovnej slovenčine neobyčajne produktívna. To sa prejavuje aj v nahrádzaní (a možno už povedať, že v nahradení) demi-

nutív na -ok deminutívami na -ček (*domok* — *domček*, *stromok* — *stromček*, *strojok* — *strojček* atď.).

2. 2. Prejdeme teraz k názvom mláďat, ktoré predstavujú osobitnú kategóriu, v mnohom podobnú názvom ženských osôb, ako o tom hovorí J. Horecký (1959, s. 103). Názvy mláďat sa tvoria príponou -a, po perných spoluhláskach sa používa závislý variant -ä, pričom v odvodzovacom základe vznikajú vokalicke a konsonantické alternácie (Horák, 1957, s. 310—312; J. Horecký, 1959, s. 103). Živým variantom prípony -a je podľa J. Horeckého podoba -ča v slovách ako *cigán* — *cigánča*, *pohan* — *pohanča*, *pán* — *pánča* atď. V doterajšej literatúre sa vlastne výskyt prípony -a a výskyt prípony -ča presnejšie ani neurčuje, hoci napr. pri rovnakom zakončení odvodzovacieho základu býva raz prípona -a, raz prípona -ča, ako ukazujú deriváty *žena* — *žieňa*, *srna* — *sťňa* na jednej strane a *cigán* — *cigánča*, *pán* — *pánča*, *pohan* — *pohanča* na druhej strane. Ukazuje sa, že pri novších odvodeninách býva prípona -ča, napr. *muflón* — *muflónča*, *bizón* — *bizónča* (Pravda, 4. 11. 1969), *Indián* — *Indiánča* (G. Ferry, Jazdci zo Zlatej kotliny. Zv. 1. Prel. I. Zálupský. Bratislava 1969, s. 169, 253). Podoby s príponou -ča sa uplatňujú nielen namiesto prípony -a, ale aj namiesto závislého variantu ä. Napr. v Slovenskom poľovníckom názvosloví (Bratislava 1966, s. 77) sa neuvádza podoba *tetrovä*, ale forma *tetrovča*. V seriáli Čítame Slovník slovenského jazyka sa hovorí o slove *jalovä*, ktoré slovník uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Podľa mienky autorov ide o ústrojne utvorený, a teda spisovný názov mláďaťa.¹ V uvedenom článku sa ďalej píše, že v tejto základnej podobe ide o slovo so zriedkavým výskytom (doložené je u Plávku) a že častejšia je podoba *jalovča*. Aj keby sme pripustili podobu *jalovä* ako spisovnú, jednako základnou, a to v tom zmysle, že sa najčastejšie používa, je podoba *jalovča* (Urbančok et al., 1971).

Prípona -ča sa niekedy uplatňuje popri tvare s príponou -a alebo -ä, napr. *vrana* — *vrána*/*vranča*, *jastrab* — *jastriabä*/*jastriabča*. Podobne sa uplatňuje aj variant -iča: *holúbä*/*holubiča* (Horák, 1957, s. 311).

Novšie deriváty na -ča sú slová typu *Petržalča*, *Bratislavča*, *Trnavča*, na ktoré prvý upozornil G. Horák (1966). Tieto slová sa neodvodzujú, ako to pripomína G. Horák, od príslušných druhových mien, napr. *človek* — *človeča*, *medveď* — *medvieďa*, ale od miestnych názvov. Azda by tu bolo vhodnejšie nehovoriť o derivátoch od názvov miest, ale o kondenzátoch dvojslovných pomenovaní typu *bratislavské dieťa* — *Bratislavča*, *trnavské dieťa* — *Trnavča*, ba vlastne ako kondenzáty možno chápať aj deriváty *medvieďa*

¹ Poznamenávame pritom, že medzi pojmy *ústrojný* a *spisovný* nemožno klásť znamienko rovnosti, lebo nie každý ústrojne utvorený názov sa skutočne v spisovnom jazyku aj používa, porov. *baletník* — *baletka*, nie „*baletníčka*“, hoci je *hudobník* — *hudobníčka*, *zámočník* — *zámočníčka* atď.

(medvedie mláďa), *háďa* (hadie mláďa) atď. Z nášho hľadiska je tu dôležité konštatovať, že takéto pomenovania sa tvoria vo všetkých prípadoch odvodzovacou príponou *-ča*, ktorá korešponduje s príponou *-čan* pri obyvateľských menách mužského rodu (Dvonč, 1969).

Aj prípona *-ča*, podobne ako prípona *-ček*, sa svojím vznikom viaže na príponu bez spoluhlásky *č*, t. j. na príponu *-a* (prípona *-ček* na *-ek*), a to na deriváty, ktorých odvodzovací základ sa končí na spoluhlásku *k* alebo *c*, takže sú tu alternácie *k/č* a *c/č* (*vnuk* — *vnúča*, *lastovica* — *lastoviča*). Novšie sa k prípone *-ča* tvorí variant *-íča*, ktorý sa opiera o deriváty zdrobnených podstatných mien, napr. *psík* — *psiča*, *koník* — *koníča*, *orlík* — *orlíča*, podobne aj *zubriča* (pozri Slovenské poľovnícke názvoslovie, s. 92), *holubiča*. Postupne sa prípona *-ča* stáva dominantným prvkom pri tvorení názvov mláďat. Je to ďalší príklad produktivity odvodzovacieho prostriedku, ktorý sa svojím vznikom viaže na slová s alternáciami *k/č* a *c/č*.

2. 3. V rámci mužských obyvateľských mien má takýto pôvod prípona *-čan*. Vo viacerých prácach sa konštatuje, že táto prípona je v súčasnom spisovnom jazyku neobyčajne produktívna (Dvonč, 1969, Jóna, 1948). Táto tendencia sa mimoriadne prejavuje pri tvorení mužských obyvateľských mien od cudzích miestnych názvov. Prípona *-čan* je celkom bežná aj v tých prípadoch, kde sa v doterajšej literatúre zaznamenáva iba prípona *-an* alebo prípona *-ec*, napr. *Litvan* — *Lítovčan*, *Sibírec* — *Sibírčan*. O tom, ako silno sa uplatňuje prípona *-čan*, svedčia výstižne deriváty na *-čan* v tých prípadoch, v ktorých súčasná kodifikácia pripúšťa iba tvary na *-ec*, napr. tvary na *-čan* od miestnych názvov na *-any*:

Šurančania neprestali pokladať Šurany za mesto (Lud, 22. 10. 1968, s. 3). — Bolo by dobré, keby i *Šurančania* pomohli objasňovať túto kapitolu svojej kultúrnej histórie (Večerník, 11. 4. 1964, s. 9). — *Piešťančania* ako dobrí hostitelia (Technické noviny, 9, 1961, č. 11, s. 8). — Interiérový záber *Piešťančania* veru ťažko spoznali (Kultúrny život, 15, 1960, č. 4, s. 12). — Iniciatívni *Bošančania* (Sloboda, 21, 1966, č. 23, s. 6).

Ešte častejšie sa prípona *-čan* uplatňuje v tých prípadoch, kde obyvateľské meno je už vlastne utvorené príponou *-an*. Ide o názvy typu *Nitrančan*. J. Kačala (1964), ktorý písal o tomto tvare, hovorí, že pravdepodobne preto, že sa podoba *Nitran* pociťovala ako menej výrazná, pridala sa k nej ešte jedna prípona, a to tá prípona, ktorou sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvoria obyvateľské mená oveľa častejšie a pravidelnejšie, totiž prípona *-čan*. Tak vznikla podľa neho nesprávna podoba *Nitrančan*. S touto podobou sa v tlačенých jazykových prejavoch stretávame veľmi často (máme ju doloženú napr. z časopisov *Predvoj*, *Lud*, *Kultúrny život*, *Tempo*, *Smena* a zaiste by sa našli aj ďalšie doklady). V súpise slovenských miest-

nych názvov a obyvateľských mien v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka sa zaznamenáva iba podoba *Nitran*, ale napr. v Slovenskej gramatike sa podoba *Nitrančan* zaznamenáva popri iných obyvateľských menách na *-an* a *-čan* (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968). Máme doloženú napr. aj podobu *Modrančania* (Umelecké slovo, 6, 1968, s. 154). Veľmi často sa svojho času používala podoba *Biafrančania* (napr. P 24 — Pravda na weekend, 1, 1968, č. 9, s. 8; Pravda, 2. 10. 1968, s. 3; Pravda, 30. 6. 1969, s. 3 atď.). Tieto podoby nie sú ani natoľko prekvapujúce, ak si uvedomíme, že v nárečiach bývajú podoby typu *Detvanec*, *Tvrdošanec*, v ktorých sa okrem prípony *-an* pridáva aj prípona *-ec* (typická najmä na Orave), pričom sa forme *Detvanec*, resp. *Detvanci* dáva osobitný význam: podľa Š. Koperdana (1958) tvar *Detvanci* má kolektívny význam, kým pri forme *Detvania* ide podľa neho o „rozdrobenú kvantitu“. Podobne sa popri forme *Biafrančan* alebo *Biafran* vyskytuje aj podoba *Biafranec* (Michalus, 1970). Sumárne možno povedať, že prípona *-čan* sa začína uplatňovať aj pri miestnych názvoch na *-any*, ako aj pri obyvateľských menách, ktoré sú už utvorené príponou *-an*, takže vlastne vzniká akýsi variant tejto prípony v podobe *-ančan* (podobne ako *-anec*). Tým nechceme povedať, že by sa tieto podoby mali kodifikovať ako spisovné, chceli sme len upozorniť na neobyčajnú produktivitu prípony *-čan* v bežnej jazykovej praxi; prípone *-čan* je teda doterajší rámec používania v spisovnej slovenčine „úzky“, šíri sa doslova všade, kde je to len možné.

2. 4. V súčasnej spisovnej slovenčine sa začína pomerne silno uplatňovať aj ďalšia prípona so začiatočným č, a to prípona *-čík*. J. Horecký (1959, s. 85) sa zmieňuje o derivátoch *plavčík*, *kupčík*, *automatčík*, *mínometčík*, *koniarchík*, pričom poznamenáva, že tieto deriváty sú tvorené podľa ruštiny. Konštatuje výskyt prípony *-čík* aj v ďalších slovách, ktoré sa už dnes nepoužívajú, napr. *kralčík*, *kráľovčík*, *mlynárčík* (azda skôr *mlynárčik*), *sladovčík*, *varovčík*, *výmerčík*. V bežnej jazykovej praxi sa vyskytujú aj iné slová na *-čík*, pričom majú zreteľne hovorový, ak až nie slangový charakter:

Tramp nie je chuligán ani *kovbojčík* (Lud, 6. 1. 1971, s. 10). — Keď *dopravčík* dá znamenie, rozbehne sa naplno (Lud, 11. 8. 1969, s. 4). — Najskúsenejších našich technikov pozvali podočiť sa od *ropovodčíkov* v Gruzii a vo Vladivostoku — Potvrdili to aj „*röntgenčíci*“ (Práca 15, 1960, č. 269, s. 3). *Hitlerčíkom* bol Jozef Paučo dr. Petrovi Hletkovi (Pravda, 8. 7. 1972, s. 6).

Patrí sem aj slovo *regulovčík*, ktoré sme tiež prevzali z ruštiny. Naša kodifikácia toto slovo odmieta (porov. Masár, 1968); v bežnej jazykovej praxi sa však ujalo (akiste aj preto, že je jednoslovné, kým odporúčaný výraz *dopravný strážnik* je dvojslovný) a z radov nejazykovedcov počuť stále

hlasy, ktoré ho obraňujú (Porov. Krišš, 1968). Slovo možno akceptovať ako hovorové; v hovorovej vrstve jazyka sa používajú aj podoby *automatčík*, *gulometčík*, *mínometčík*. Ako sa zdá, prípona *-čík* je produktívna najmä v oblasti vojenskej; cez toto prostredie sa k nám dostalo vlastne aj slovo *regulovčík*.

2. 5. Príponou *-čina*, v ktorej je tiež na začiatku *č*, sa bežne tvoria v spisovnej slovenčine názvy jazykov, napr. *slovenčina*, *španielčina*, *štúrovčina*, *berňolákovčina*, *urdčina* a pod. Je to variant prípony *-ina* (J. Horecký, 1959, s. 108), ale napr. M. Marsinová (1970, s. 159) ju chápe, ako sa zdá, ako samostatnú príponu. M. Marsinová ukázala pritom aj na novú skupinu pomenovaní, v ktorých je tvorenie pomocou prípony *-čina* neobyčajne produktívne. Sú to názvy typu *murárčina*, ktoré označuje ako sémantickú skupinu mien označujúcich odbory ľudskej činnosti. O genéze formantu *-čina* nemožno podľa autorky povedať definitívne slovo, zisťuje však paralelnosť s formantom *-či-* pri slovesách typu *murárčiť*, kde podľa nej preniká azda mylnou dekompozíciou základu a formantu pri veľmi produktívnom type *baníčiť*. Formant *-čina* v názvoch typu *murárčina* je podľa nej v súčasnom hovorovom jazyku živý a produktívny slovotvorný prostriedok.

2. 6. Predošlým výkladom sa dostávame k produktívnemu slovesnému sufixu so začiatočným *č*, totiž sufixu *-čiť*, ktorý predstavuje závislý variant prípony *-iť*. Vo viacerých prípadoch sa prípona *-čiť* vyskytuje popri prípone *-iť*, napr. *drotáriť* — *drotárčiť*, *tesáriť* — *tesárčiť*, *novináriť* — *novinárčiť*, *mäsiariť* — *mäsiarčiť*, *rybáriť* — *rybárčiť* (Horecký, 1959, s. 183; M. Marsinová, 1970, s. 158). My by sme napr. dali prednosť podobe *novinárčiť* pred *novináriť*, podobne aj podobe *farmárčiť* pred podobou *farmáriť* (uvádza J. Horecký). V Morfológii slovenského jazyka sa pri derivátoch od substantív na *-ár* dáva prednosť podobám na *-iť* (*tokáriť*, *farmáriť* atď.), ojedinelé je tu *mlynárčiť* s príponou *-čiť* (Ružička et al., 1966). Túto otázku bude potrebné preštudovať podrobnejšie na konkrétnom materiáli, ale podľa výskytu derivátov typu *partizánčiť*, *novinárčiť* (popri *novináriť*) možno tvrdiť, že pri novších slovách býva skôr prípona *-čiť*. Podoba *-čiť* sa opiera najmä o deriváty od substantív na *-ík*, resp. *-ník*, napr. *pltník* — *pltníčiť*, *baník* — *baníčiť*, *zámočník* — *zámočníčiť* a pod.). A aj v tých prípadoch, kde podľa M. Marsinovej niet dokladov, možno predpokladať skutočnú alebo potenciálnu existenciu sloves na *-čiť*, napr. *intelektuálčiť*, *klerikálčiť* atď.

3. Na záver môžeme stručne konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sú mimoriadne produktívne sufixy začínajúce sa na spoluhlásku *č*. V systéme jazyka sa opierajú o početné deriváty s príponami bez *č*, pri ktorých spoluhláska *č* vzniká na základe alternácie spoluhlások (*Lúka* —

Lúčan, vlk — vlča, lastovica — lastoviča, chodník — chodníček, otrok — otročina, baník — baničina, baník — baničič, pltník — pltničič atď.).

Literatúra

- DVONČ, L.: Fanúšek, či fanúšik? Slovenská reč, 31, 1966, č. 2, s. 125–126.
DVONČ, L.: Bratislavča. Slovenská reč, 34, 1969, č. 1, s. 64.
DVONČ, L. (1969a): Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov. Jazykovedný časopis, 16, 1969, č. 2, s. 170–178.
DVONČ, L.: Švédske domčeky — Švédy. Slovenská reč, 36, 1971, č. 3, s. 207–208.
HORÁK, G.: Poznámka o menách mláďat. Slovenská reč, 22, 1957, č. 5, s. 310–312.
HORÁK, G.: Petržalča — Petržalčatá. In: Jazyková poradňa. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 214–215.
HORECKÝ, J.: Slovo tvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 220 s.
JÓNA, E.: Mená obyvateľov k novým miestnym názvom. Slovenská reč, 14, 1948/49, č. 7–8, s. 219.
KAČALA, J.: Nitran — Nitrančan, Slovenská reč, 29, 1964, č. 1, s. 64.
KOPERDAN, Š.: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958, s. 87.
KRIS, M.: Regulovčík, či strážnik? Večerník, 5. 10. 1968, s. 4.
MARSINOVÁ, M.: Názvy typu murárcina. Slovenská reč, 35, 1970, č. 3, s. 152–161.
MARSINOVÁ, M.: „Kostýmkový“ oblek? Slovenská reč, 36, 1971, s. 128.
MASAR, I.: Regulovčík. Večerník, 28. 9. 1968, s. 5.
MICHALUS, Š.: O jazykovej stránke bratislavského Večerníka. Kultúra slova, 4, 1970, č. 3, s. 82.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. s. 147.
PECIAR, Š.: Hlásková podoba podstatných mien na -žik, -žok, -šik, -šok, -ček, -čik, -čok v dnešnej spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 1. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 31–40.
Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.
RUŽIČKA, J. et al.: Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 456.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959–1968. 6 zv.
ŠTOLC, J.: K morfológii deminutív v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958, s. 19–81.
URBANČOK, M. et al.: Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 2, 1968, č. 8, s. 264.
URBANČOK, M. et al.: Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 5, 1971, č. 5, s. 167.
VÁCLAVÍK, J.: Včelník, domec na úle, včelínok, či včelínček? Kultúra slova, 5, 1971, č. 9, s. 309–310.
ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 3. vyd. Martin, Obzor 1966, s. 431.

SKÚMANIE A INTERPRETÁCIA RYTMICKÝCH TENDENCIÍ TEXTU

1.0. V tejto štúdii načrtujeme niektoré exaktné metodické postupy (najmä teórie informácie) s možnosťou ich aplikácie pri skúmaní a interpretácii rytmických tendencií textu. Budeme vychádzať zo zistení:

- a) priemernej slabikovej dĺžky slov;
- b) entropie a redundancie slov podľa slabikovej dĺžky;
- c) entropie a redundancie medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom;
- d) rozloženia slabík s hlavným prízvukom podľa metódy H. Spanga-Hanssena;
- e) entropie a redundancie taktov.

1.1. Načrtnutým metodickým postupom pri skúmaní rytmu sme už venovali pozornosť v niekoľkých štúdiách.¹ Vzhľadom na to, že táto štúdia má predovšetkým metodologický charakter, uvedieme znovu už prv naznačené postupy, ku ktorým pridávame – na zjemnenie analýzy – interpretáciu hodnôt entropie a redundancie taktov.

1.2. Všetky uvedené skutočnosti budeme zisťovať na štylisticky rozličných textoch, ktoré sú rytmicky nie rovnakej kvality, ale zároveň niektoré z nich sú veľmi blízke.

2.0. Elementárnym „prieskumným“ postupom na zistenie rytmických tendencií textu je priemerná slabiková dĺžka v slove. Prvá slabika slova – jednotky sémantickej a rytmickej – býva v spisovnej slovenčine spravidla nositeľom slovného prízvuku (najmä ak je slovo dvoj- a viacslabičné), teda signálom rytmického vrcholu. Čím má text nižšiu priemernú slabikovú dĺžku, tým viac prejavuje tendencie k rytmickosti.² Nižšia prie-

¹ Porov. naše a iné príspevky: Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii. In: Rytmus a metrum. Litteraria. 11. Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 91–198, s. 173–176, pozn. 36; Využitie exaktných metód pri skúmaní rytmu. In: Nové obzory. 12. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 361–368; Základy exaktného rozboru verša. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Spoločenskovedný zôšit. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 43–58; KONDRÁŠOV, M. A.: Teorija informacii i poetika. In: Problemy kibernetiki. 9. Red. A. A. Čapunov. Moskva, Gosudarstvennoje izdatel'stvo fiziko-matematičeskoj literatury 1963, s. 279–289; HORECKÝ, J.: Pokus o štatistickú charakteristiku štýlu. In: Otázky žurnalistiky. Martin, Matica slovenská 1963, s. 163–171; SPANG-HANSEN, H.: Typological and Statistical Aspects of Distribution as a Criterion in Linguistic Analysis. In: Proceedings of the Eight International Congress of Linguists. Oslo 1957.

² Porov. MISTRIK, J.: Dĺžka slova a štylistická štruktúra textu. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 113–120; MIKO, F.: Rytmus v próze. In: Literatúra a jazyk. Litteraria. 6. Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 5–61.

³ Krajný prípad pri priemernej slabikovej dĺžke slov ($x = 1$) by znamenal, že sa

merná slabiková dĺžka signalizuje spravidla aj prítomnosť väčšieho počtu menejslabičných taktov, dôležitých foneticko-rytmických segmentov súvislej reči.³

2. 1. Zistenie priemernej slabikovej dĺžky, ktorá je iba najzákladnejšou sondou rytmických „tendencií“ textu, doplníme hodnotami entropie a redundancie⁴ slov podľa slabikovej dĺžky. Teoreticky tu možno predpokladať dva extrémne póly:

a) absolútnu rytmickú dezorganizáciu textu, ktorú signalizuje maximálna entropia a nulová redundancia ($H_1 = H_0$, $h = 1$, $R = 0$); o taký prípad by šlo vtedy, keby sa v texte vyskytovali slová rozličnej slabikovej dĺžky s rovnakou pravdepodobnosťou ($p_1 = p_2 = \dots p_n = 1/n$);

b) absolútnu rytmickú organizáciu, teda úplnú automatizáciu rytmu, ktorá vlastne tiež značí popretie rytmu (nulovú rytmickú informáciu); túto skutočnosť signalizuje nulová entropia a maximálna redundancia ($H_1 = 0$, $h = 0$, $R = 1$); išlo by o taký prípad, keby sa v texte vyskytovali len slová rovnakej slabikovej dĺžky.

Rytmicky výhodné sú tie texty, ktoré majú nižšiu entropiu a vyššiu redundanciu (krajná hodnota $H = 0$, ako sme uviedli, je však vylúčená), rytmicky menej výhodné sú texty s vyššou a vysokou entropiou (blízkou maximálnej entropii) a nižšou, resp. nízkou redundanciou (blízkou nulovej redundancii).

2. 2. Na skúmanie distribúcie slabík s hlavným prízvukom (slabík s rytmickým vrcholom) používame metódu entropie a redundancie medzier medzi týmito prvkami. Pravidelnosť alebo nepravidelnosť medzier ukáže aj na pravidelnosť alebo nepravidelnosť rozloženia týchto rytmicky dominantných slabík.

Interpretácia hodnôt entropie a redundancie medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom nás privádza k nasledujúcej zákonitosti: Nižšia

v texte vyskytujú len jednoslabičné slová. Potvrdil by sa tu paradox, že plne „nasýtený“, automatizovaný rytmus vlastne prestáva byť rytmom, lebo prináša nulovú rytmickú informáciu. Text, ktorý by sa skladal iba zo samých prízvučných jednoslabičných slov, by prestal byť rytmickým aj preto, lebo by v ňom chýbalo striedanie prízvučných i neprízvučných slabík. V množine jednoslabičných slov sú však vysoko frekventované prvky bez prízvuku (enklitiky a proklitiky), takže aj zistenie uvedenej krajnej hodnoty priemernej slabikovej dĺžky slov by nemuselo byť vo všetkých prípadoch rytmicky „absurdné“.

Tieto naše úvahy sa však pohybujú iba v teoretickej rovine, pretože pri bežnom komponovaní textu je spomínaný krajný pól priemernej slabikovej dĺžky prirodzene vylúčený.

⁴ O zisťovaní a interpretácii hodnôt reálnej, maximálnej a relatívnej entropie a redundancie porov. SABOL, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovom výskume. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 76–83; tenže: On the Use of Entropy in the Investigation of the System and Structure of Language. In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 29–35.

entropia (a vyššia redundancia) medzier znamená, že sa príznakovito vyskytuje iba istý typ (isté typy) medzier, a že sú teda slabiky s rytmickým vrcholom rozmiestnené rovnomernejšie. Ide o rytmicky výhodné texty.

2. 3. Interpretácia hodnôt entropie a redundancie medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom sa dá vhodne doplniť a kombinovať s analýzou hodnôt vypočítaných podľa uvedenej metódy H. Spanga-Hanssena (porov. poznámku 1).

2. 4. Pri skúmaní a interpretácii hodnôt entropie a redundancie taktov⁵ platí to, čo sme povedali vyššie: Nižšie a nízke hodnoty entropie (a vyššia, resp. vysoká redundancia) signalizujú, že sa s oveľa väčšou pravdepodobnosťou vyskytuje istý typ (isté typy) taktov. Takéto texty sú rytmicky výhodné, príznakové.

3. 0. Naše poznámky o aplikácii uvedených exaktných metodických postupov (priemerná slabiková dĺžka slov, entropia a redundancia slov podľa slabikovej dĺžky, entropia a redundancia medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom, skúmanie medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom podľa metódy H. Spanga-Hanssena, entropia a redundancia taktov) pri skúmaní a interpretácii základných rytmických tendencií textu budeme ilustrovať na štyroch súboroch textov. Pôjde o báseň M. Rúfusa *Pieseň s jarabinou*⁶ (viazaný verš), báseň J. Stachu *Lest'*⁷ (voľný verš), úryvok z románu J. C. Hronského *Jozef Mak*⁸ a úryvok z *Dejín Slovenska II*⁹ (odborný text).

4. 0. Prvá, najzákladnejšia „prieskumná“ sonda pri skúmaní rytmu uvedených textov — priemerná slabiková dĺžka slov — vychádza najpriaznivejšie pre úryvok z románu Jozef Mak ($\bar{x} = 1,98$, potvrdzuje lyrizujúce tendencie textu a je v rozpätí hodnôt zistených pre voľný verš), a pre báseň M. Rúfusa ($\bar{x} = 2,00$). Priemerná slabiková dĺžka slov v básni *Pieseň*

⁵ Takt, foneticko-rytmickú jednotku, priamo nadradenú slabike, definujeme takto: Takt je neprázdna množina $1 \dots n$ slabík s jednou slabikou prozodicky (v spisovnej slovenčine prízvukovo) zvýraznenou.

Pre vzťah taktu a slova platí:

a) takt $\geq$ slovo;

b) hranica taktu je zároveň hranicou slova (* taktu = * slova).

Pre zistenie hraníc taktu vzhľadom na enklitiku a proklitiku treba definovať vzťah:

a) enklitiky nemôžu stáť po pauze;

b) proklitiky nemôžu stáť pred pauzou.

Uvedená definícia sa musí opierať o ďalší — najmä experimentálny — fonetický výskum slovenského prízvuku, predovšetkým pri jednoslabičných slovách.

⁶ RÚFUS, M.: *Až dozrieme*. 2. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 54.

⁷ STACHO, J.: *Zázehy*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1967, s. 18.

⁸ HRONSKÝ, J. C.: *Jozef Mak*. 4. vyd. Bratislava, Tatran 1966, 181 („Inovať je najnádhernejší závoj... dávno by nemal slov pre všetky zázraky večne nespokojnej paradnice.“).

⁹ *Dejiny Slovenska*. 2. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 7 („Nebolo to inakšie ani v mnohonárodnostnej habsburskej monarchii... na rozličnom stupni ekonomického, spoločenského i kultúrneho rozvoja.“).

s *jarabinou* je rovnako v rozpätí hodnôt zistených pre voľný verš; je daná príznakovým využitím štvorslabičných slov (trochejský rytmus). Báseň J. Stachu *Lesť* má priemernú slabikovú dĺžku slov 2,20 (prevyšuje hornú hranicu prozaických textov). Najmenej rytmicky priaznivé hodnoty – podľa očakávania – jednoznačne vykazuje odborný text ($\bar{x} = 2,80$).

4.1. Hodnoty entropie a redundancie slov podľa slabikovej dĺžky (tabuľky 1, 5, 9 a 13) dokumentujú, že rytmicky najvýhodnejšie sú texty J. Stachu ($h = 0,7650$, $R = 0,2350$) a M. Rúfusa ($h = 0,7825$, $R = 0,2175$), menej výhodný je úryvok z umeleckej prózy ($h = 0,8054$, $R = 0,1946$) a najmenej výhodný úryvok z odborného textu ($h = 0,8712$, $R = 0,1288$).

Na prvý pohľad prekvapuje značne vysoká hodnota relatívnej entropie u M. Rúfusa, vyššia než u J. Stachu. Príčinu tohto faktu treba znovu hľadať v príznakovom využití najmä štvorslabičných slov v básni *Pieseň s jarabinou* a v nižšej hodnote maximálnej entropie (v Rúfusovej básni sú len 4 množiny slov podľa slabikovej dĺžky, v Stachovej až 6).

Hodnoty reálnej entropie (a teda aj informácie) sú však v básni M. Rúfusa najnižšie ($H_1 = 1,5649$), v básni *Lesť* má H_1 hodnotu 1,9777, v úryvku z *Jozefa Maka* 1,8701 a v úryvku z *Dejín Slovenska* 2,4457.

Keby boli všetky štyri množiny slov v básni M. Rúfusa rozložené rovnomerne, výber jedného slova by prinášal informáciu 2 bity, v básni J. Stachu (6 prvkov) 2,5850 bitu, v úryvku z Jozefa Maka (5 prvkov) 2,3219 bitu a v úryvku z *Dejín Slovenska* (7 prvkov) 2,8074 bitu.

4.2. Postupy uvedené v 4.0 a 4.1 prinášajú – ako sme uviedli – len základné informácie o rytmických „tendenciách“ textu.

Jemnejší prienik do rytmickej štruktúry textu zisťujú hodnoty entropie a redundancie medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom (tabuľky 2, 6, 10 a 14). Tieto hodnoty signalizujú, že ide o rytmicky dosť značne odlišné texty.

Najnižšie hodnoty entropie (a najvyššiu redundanciu) sme zaznamenali v básni M. Rúfusa ($h = 0,7866$, $R = 0,2134$), hoci v tomto súbore sú len dva druhy medzier (medzera 1 a 3); báseň J. Stachu má hodnotu h 0,8491 ($R = 0,1509$), je teda rytmicky menej výhodná; úryvok z Jozefa Maka má hodnotu h 0,8554 ($R = 0,1446$), je teda rytmicky ešte menej výhodný. Úryvok z odborného textu je rytmicky najmenej priaznivý ($h = 0,8633$, $R = 0,1367$).

Nízke hodnoty entropie (a vysoká redundancia) v básni *Pieseň s jarabinou* znamenajú príznakové (rovnomerné) rozloženie slov len istej slabikovej dĺžky. Medzi slabikami s hlavným prízvukom, reprezentujúcimi rytmický vrchol, sú iba medzery 1 a 3, ktoré signalizujú trochejský rytmus básne.

4. 3. Podobne hodnoty vypočítané podľa metódy Spanga-Hanssena (tabuľky 3, 7, 11 a 15) ukazujú na príznakové využitie istého typu medzier v básni M. Rúfusa v porovnaní s ostatnými súbormi.

Nulová medzera by mala byť u Rúfusa v 0,398 % prípadov, v skutočnosti sa však nezaznamenáva. Zato medzera 1 sa využíva veľmi príznakov: skutočný výskyt vysoko prevyšuje teoretický výskyt, charakteristický je značný pokles rozdielu medzi skutočným a teoretickým výskytom pri medzere 2 a opäť veľmi príznakové je využitie medzery 3 (zase sa tu jednoznačne potvrdzuje trochejský rytmus skúmanej básne).

V ostatných textoch zaznamenávame dosť rovnomerné ukazovatele pri nulovej medzere (u J. Stachu je rozdiel 283, u J. C. Hronského 290, v *Dejínach Slovenska* 243), pri medzere 1 sa skutočný výskyt začína približovať teoretickému výskytu v básni *Lest* a v úryvku z *Jozefa Maka*, zato značné rozpätie medzi skutočným a teoretickým výskytom zostáva v úryvku z *Dejín Slovenska*. Pri medzere 2 sa v básni *Lest* a v úryvku z *Jozefa Maka* skutočný a teoretický výskyt ďalej približujú (skutočný výskyt prevyšuje teoretický výskyt o 0,59 %, resp. o 0,36 %), zatiaľ čo v úryvku z *Dejín Slovenska* skutočný výskyt naďalej značne zaostáva za teoretickým výskytom. Až pri medzere 3 nastáva opäť priblíženie hodnôt vo všetkých troch textoch. Pri ďalších medzerách (4 a 5) v básni J. Stachu sa hodnoty skutočného a teoretického výskytu približujú, zato pri medzere 4 v úryvku z *Jozefa Maka* ostáva značné rozpätie medzi skutočným a teoretickým výskytom (v prospech skutočného výskytu), rovnako ako pri medzerách 4, 5 a 6 v úryvku z odborného textu.

Uvedené hodnoty signalizujú tú skutočnosť, že v básni J. Stachu *Lest* sa menej využívajú kratšie slová, resp. takty, ale zároveň že tento text neprejavuje silnejšiu tendenciu využívať príznakové dlhé slová a takty; túto tendenciu však možno pozorovať v dvoch zostávajúcich textoch; v úryvku z románu *Jozef Mak*, ale najmä v úryvku z odborného textu.

4. 4. Hodnoty entropie a redundancie taktov (tabuľky 4, 8, 12 a 16) dokumentujú, že rytmicky najvýhodnejší je text M. Rúfusa ($h = 0,5584$, $R = 0,4416$), báseň J. Stachu a úryvok z románu *Jozef Mak* vykazujú približne rovnaké hodnoty ($h = 0,7720$, $R = 0,2280$, resp. $h = 0,7699$, $R = 0,2301$), rytmicky najmenej priaznivý je zasa úryvok z odborného textu ($h = 0,8600$, $R = 0,1400$).

5. 0. Konfiguráciu výsledkov uvedených postupov pri jednotlivých súbormi pre lepšiu názornosť zachytávame v nasledujúcej tabuľke. Znamienkom + označujeme pri každom z analyzovaných postupov prvé dva rytmicky najvýhodnejšie súbory zo skúmaných štyroch druhov textu:

	$\bar{x}$	entropia slov	entropia medzier	metóda Sp.-Hanss.	entropia taktov
Rúfus	+	+	+	+	+
Stacho	—	+	+	+	—
Hronský	+	—	—	—	+
Dejiny	—	—	—	—	—

Uvedená kombinácia výsledkov jednotlivých postupov pri skúmaní rytmu signalizuje, že zo skúmaných textov je najrytmickejšia báseň M. Rúfusa *Pieseň s jarabinou*, menšie tendencie k rytmickosti zaznamenávame pri básni J. Stachu *Lesť*, ďalej pri prozaickom úryvku (J. C. Hronský, *Jozef Mak*) a najmenšie v úryvku z *Dejín Slovenska* (odborný text).

Pri analýze uvedenej tabuľky môže hádam prekvapiť ten fakt, že podľa niektorých ukazovateľov sa prozaický (hoci lyrizovaný) text dostáva pred voľný verš. Aj pri Stachovej básni *Lesť* sa dá konštatovať — podobne ako pri jeho básni *Obrad s plameňom*¹⁰ —, že hierarchicky najvýraznejším suprasegmentálnym organizátorom rytmického pohybu v nej nie je prízvuk, ale systém páuz (spolu s predpauzovou melódiou). Ide o konštrukciu napätia medzi vetnou a veršovou intonáciou ako prejav najvýraznejšej tendencie vo voľnom verši súčasnej slovenskej poézie.

6. 0. V štúdiu sme zhrnuli, doplnili a rozšírili niektoré naše zistenia o možnosti aplikovať exaktné metódy (najmä teórie informácie) pri skúmaní a interpretácii rytmických tendencií textu. Ukázalo sa, že kombinácie viacerých postupov pomáhajú stopovať rozdiely v rytmických tendenciách a v rytmickej štruktúre aj pri veľmi pribuzných textoch.

Uvedené — ale aj iné — exaktné postupy sa žiada rozpracúvať a dopĺňať na ďalších textoch, pričom pri analýze verša bude ich treba kombinovať aj so skúmaním vertikálneho rytmického prierezu. Osobitnú pozornosť bude treba venovať vymedzeniu, skúmaniu a celej problematike taktov v slovenčine. Pôjde ďalej o zisťovanie hraníc rytmického impulzu, rytmického pohybu a rytmickej automatizácie a o skúmanie percepcie rytmu. Smer bádania rytmu sa tak bude zákonite dostávať aj do oblasti experimentálnej fonetiky a psychológie.

¹⁰ Porov. SABOL, J.: O konfigurácii suprasegmentov v básni *Obrad s plameňom*. In: O interpretácii umeleckého textu. 2. Red. J. Kopál, T. Zsilka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 75–83.

Tabuľka 1

(M. Rúfus, *Pieseň s jarabinou*)

Entropia a redundancia slov podľa slabikovej dĺžky

	p	$-p \log_2 p$
1-slab.	0,250	0,5000
2-slab.	0,578	0,4571
3-slab.	0,094	0,3207
4-slab.	0,078	0,2871
$H_0 = 2,0000$		$h = 0,7825$
$H_1 = 1,5649$		$R = 0,2175$

Tabuľka 2

Entropia a redundancia medzier medzi slabikami a hlavným prízvukom

	p	$-p \log_2 p$
1	0,765	0,2956
3	0,235	0,4910
$H_0 = 1,0000$		
$H_1 (h) = 0,7866$		
$R = 0,2134$		

Tabuľka 3

Rozloženie slabík s hlavným prízvukom

$n = 128$		$p = \frac{51}{128} = 0,398$		$1 - p = 0,602$		
$f = 51$						
	g	g %	p	G	P	D
0	0	0,000	0,398	0,000	0,398	- 398
1	39	0,765	0,240	0,765	0,638	+ 127
2	0	0,000	0,104	0,765	0,742	+ 23
3	12	0,235	0,087	1,000	0,829	+ 171

Tabuľka 4

Entropia a redundancia taktov

	p	$-p \log_2 p$
x x	0,692	0,3676
x x x x	0,173	0,4379
x x x	0,058	0,2383
x x x	0,039	0,1825
x x x x	0,019	0,1086
x	0,019	0,1086
$H_0 = 2,5850$	$h = 0,5584$	
$H_1 = 1,4435$	$R = 0,4416$	

Tabuľka 5

(J. Stacho, *Lest*)

Entropia a redundancia slov podľa slabikovej dĺžky

	p	$-p \log_2 p$
1-slab.	0,276	0,5126
2-slab.	0,395	0,5293
3-slab.	0,224	0,4835
4-slab.	0,079	0,2893
5-slab.	0,013	0,0815
6-slab.	0,013	0,0815

$$\begin{aligned} H_0 &= 2,5850 & h &= 0,7670 \\ H_1 &= 1,9777 & R &= 0,2350 \end{aligned}$$

Tabuľka 6

Entropia a redundancia medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom

	p	$-p \log p$
0	0,082	0,2959
1	0,393	0,5295
2	0,328	0,5275
3	0,164	0,4277
4	0,016	0,0955
5	0,016	0,0955

$$\begin{aligned} H_0 &= 2,3219 & h &= 0,8491 \\ H_1 &= 1,9716 & R &= 0,1509 \end{aligned}$$

Tabuľka 7

Rozloženie slabík s hlavným prízvukom

$$\begin{aligned} n &= 167 \\ f &= 61 \end{aligned} \quad p = \frac{61}{167} = 0,365 \quad 1 - p = 0,635$$

	g	g %	p	G	P	D
0	5	0,082	0,365	0,082	0,365	- 283
1	24	0,393	0,232	0,475	0,597	- 122
2	20	0,328	0,147	0,803	0,744	+ 59
3	10	0,164	0,093	0,967	0,837	+ 130
4	1	0,016	0,060	0,983	0,897	+ 86
5	1	0,016	0,038	0,999	0,935	+ 64

Tabuľka 8

Entropia a redundancia taktov

	p	$-p \log_2 p$
.		
x x	0,355	0,5304
x x x	0,258	0,5043
x x x x	0,129	0,3811
x x x	0,113	0,3555
x	0,081	0,2937
x x x x x x	0,016	0,0955
x x	0,016	0,0955
x x x x x	0,016	0,0955
x x x x	0,016	0,0955

$$\begin{aligned} H_0 &= 3,1699 & h &= 0,7720 \\ H_1 &= 2,4470 & R &= 0,2280 \end{aligned}$$

Tabuľka 9

(J. C. Hronský, Jozef Mak — úryvok)

Entropia a redundancia slov podľa slabikovej dĺžky

	p	$-p \log_2 p$
1-slab.	0,389	0,5299
2-slab.	0,333	0,5283
3-slab.	0,198	0,4626
4-slab.	0,064	0,2538
5-slab.	0,016	0,0955

$H_0 = 2,3219$

$h = 0,8054$

$H_1 = 1,8701$

$R = 0,1946$

Tabuľka 10

Entropia a redundancia medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom

	p	$-p \log_2 p$
0	0,058	0,2383
1	0,356	0,5305
2	0,345	0,5297
3	0,184	0,4494
4	0,058	0,2383

$H_0 = 2,3219$

$h = 0,8554$

$H_1 = 1,9862$

$R = 0,1446$

Tabuľka 11

Rozloženie slabík s hlavným prízvukom

$n = 250$

$p = \frac{87}{250} = 0,348$

$1 - p = 0,652$

$f = 87$

	g	g %	p	G	P	D
0	5	0,058	0,348	0,058	0,348	- 290
1	31	0,356	0,227	0,414	0,575	- 161
2	30	0,345	0,148	0,759	0,723	+ 36
3	16	0,184	0,096	0,943	0,819	+ 124
4	5	0,058	0,063	1,001	0,882	+ 119

Tabuľka 12

Entropia a redundancia taktov

	p	$-p \log_2 p$
x x	0,330	0,5278
x x x	0,296	0,5199
x x x x	0,114	0,3571
x x x	0,080	0,2915
x	0,068	0,2637
x x x x x	0,046	0,2043
x x x x	0,023	0,1252
x x x x x x	0,023	0,1252
x x x x x	0,011	0,0716
x x	0,011	0,0716

$H_0 = 3,3219$

$h = 0,7699$

$H_1 = 2,5574$

$R = 0,2301$

Tabuľka 13

(Dejiny Slovenska II – úryvok)

Entropia a redundancia slov podľa slabikovej dĺžky

	p	$-p \log_2 p$
1-slab.	0,253	0,5016
2-slab.	0,203	0,4670
3-slab.	0,228	0,4863
4-slab.	0,177	0,4422
5-slab.	0,101	0,3341
6-slab.	0,025	0,1330
7-slab.	0,013	0,0815

$H_0 = 2,8074$

$h = 0,8712$

$H_1 = 2,4457$

$R = 0,1288$

Tabuľka 14

Entropia a redundancia medzier medzi slabikami s hlavným prízvukom

	p	$-p \log_2 p$
0	0,033	0,1624
1	0,213	0,4752
2	0,246	0,4977
3	0,262	0,5063
4	0,164	0,4277
5	0,066	0,2588
6	0,016	0,0955

$H_0 = 2,8074$

$h = 0,8633$

$H_1 = 2,4236$

$R = 0,1367$

Tabuľka 15

Rozloženie slabík s hlavným prízvukom

		$n = 221$			$p = \frac{61}{221} = 0,276$	$1 - p = 0,724$
		$f = 61$				
	g	g %	p	G	P	D
0	2	0,033	0,276	0,033	0,276	- 243
1	13	0,213	0,200	0,246	0,476	- 230
2	15	0,246	0,145	0,492	0,621	- 129
3	16	0,262	0,105	0,754	0,726	+ 28
4	10	0,164	0,076	0,918	0,802	+ 116
5	4	0,066	0,055	0,984	0,857	+ 127
6	1	0,016	0,040	1,000	0,897	+ 103

Tabuľka 16

Entropia a redundancia taktov

	p	$-p \log_2 p$
x x x	0,258	0,5043
x x	0,226	0,4849
x x x x x	0,129	0,3811
x x x x	0,113	0,3555
x x x x x	0,065	0,2563
x x x x x x	0,048	0,2103
x x x x	0,048	0,2103
x	0,032	0,1589
x x x	0,032	0,1589

$\begin{matrix} x & x & \dot{x} & x & x & x \\ x & x & x & x & x & x \end{matrix}$	0,032	0,1589
$H_0 = 3,4594$ $H_1 = 2,9749$	0,016	0,0955
	$h = 0,8600$ $R = 0,1400$	

Marta Močáryová

LEXIKÁLNE VARIANTY FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTIEK

Frazeológia ako pomerne mladá jazykovedná disciplína naráža v súčasnosti na viaceré ťažkosti, súvisiace predovšetkým s nejednotnosťou pri vymedzovaní jej predmetu a hraníc. Táto nejednotnosť riešenia základných otázok frazeológie sa konštatuje napr. v práci F. Kočiša (1961), ale aj o jedenásť rokov neskôr, v jednej z najnovších frazeologických štúdií (Mlacek. 1972).

V tomto príspevku chceme poukázať na jednu možnosť prístupu k problematike variantnosti frazeologických jednotiek, presnejšie k problematike lexikálnych variantov frazeologizmov. Vychádzame pritom z takého chápania frazeológie a variantov frazeologických jednotiek, s akým sa stretávame v prácach J. Mlacka a z niektorých zistení sovietskych frazeológov. V práci sa odhliada od stupňa spätosti komponentov frazeologických jednotiek.

Ak sa vo frazeologickej jednotke nahrádzajú niektoré komponenty inými, teda čiastočne sa v nej mení lexikálne obsadenie, hovoríme o tzv. lexikálnych variantoch frazeologickej jednotky. Všimneme si, aké slová môžu stáť na mieste premenlivých zložiek frazeologizmu, v akom vzťahu sú tieto slová mimo frazeologickej jednotky. Ukazujú sa tu dva odlišné prípady.

1. Prvý okruh tvoria slová, ktoré vystupujú mimo frazeologických jednotiek ako *s y n o n y m á*. Napr.:

dvíhať oči/zrak na niekoho, pustiť si jazyk na prechádzku/na špacír, prevracat/obracat kabát, klásť na niekoho veľké požiadavky/nároky, korunovaný hlupák/blázon, zaspáť vývin/vývoj, ide sa zblázniť/zošalieť, jazyk sa mu pletie/motá, nevprace/nevmestí sa do kože, strkať/pchať nos do všetkého, ani pes za ním nezabreše/nezaštekne ...

Podobne ako sovietsky lingvista A. A. Takiašvili (1968, s. 81) vzťahy vnútri lexikálnych variantov so synonymnými komponentmi formálne vyjadríme takto: ak súčet *a* plus *b* sa rovná *V* a zároveň *B* sa rovná *C*, potom aj súčet *a* plus *c* sa rovná *V* (malými písmenami označujeme komponenty frazeologických jednotiek, veľké písmená sú znaky týchto komponentov chápaných v ich priamom, nefrazeologickom význame, *V* je celkový význam frazeologizmu).

2. Druhý okruh premenlivých zložiek frazeologických jednotiek predstavujú tie slová, ktoré mimo frazeologických jednotiek nie sú synonymné, neprejavujú navonok takmer žiadnu významovú súvzťažnosť. Istú podobnosť so synonymami nadobúdajú až vtedy, keď sa stanú súčasťou frazeologickej jednotky, teda vo vymedzenom, presnom kontexte. Pretože tieto slová dosiaľ nemajú jednotný názov, pracovne ich budeme nazývať *k o n t e x t o v é s y n o n y m á*. A. A. Takiašvili (1968, s. 83) používa termín „textové synonymá“, J. J. Avaliani a L. I. Rojzenzon (1968, s. 75) ich nazývajú „kontextovo synonymné slová“. Tak napr. slová *vydýchnuť* a *vypustiť*, *chytiť sa* a *sadnúť*, *pojesť* a *vypiť* alebo *smola* a *olej*, *veslo* a *uzda*, *kľúč* a *zámka* individuálne neprejavujú významovú príbuznosť. Ich významový vzťah nadobúda iné kvality, keď ich zaradíme do príslušného frazeologického kontextu:

vydýchnuť/vypustiť dušu, myslí si, že všetku múdrosť pojedol/vypil, chytiť sa/sadnúť (niekomu) na lep, liať smolu/olej na oheň, držať veslo/uzdu v ruke, držať niečo pod kľúčom/pod zámkou.

Vzťahy vnútri lexikálnych variantov s kontextovými synonymami v komponentoch formálne vyjadríme takto: súčet *a* plus *b* sa rovná *V*, *B* sa nerovná *K*, ale súčet *a* plus *k* sa rovná *V*.

V jazyku je takýchto lexikálnych variantov frazeologických jednotiek veľmi veľa:

padnúť/vrhnúť sa pred niekým na kolená, *žľe mu vrie/rozlieva sa, zarezat/zafať* do živého, *stojí, akoby ho do zeme vbil/zakopal, chytiť/zatiahnúť/zapliesť* niekoho do svojich sietí, *ide sa mu hlava rozsypať/roztláčať*, *rozpučím ťa ako žabu/ako voš/ako muchu/ ako chrústa*, *vytráčať rožky/pazúry*, *urobíť z komára somára/slona, v hrubých/v hlavných črtách*, *nestojí ani zlámanú/starú/deravú grešľu*, *chodíť po zlých/krivých/bludných chodníkoch* a pod.

Pri pozornejšom skúmaní kontextových synonym môžeme zistiť niektoré ich príbuzné významové znaky. Nimi sa vysvetľuje fakt, že frazeologizmus zachováva svoj pôvodný význam aj po zámene niektorého komponentu kontextovým synonymom. Ako jeden zo základných kontextových synonym sa zdôrazňuje faktor podobnej sémantickej charakteristiky (Takiašvili, 1968). Keď sa sémanticky blízke komponenty dostanú do štruktúry frazeologickej jednotky, odhalí sa ich potenciálna príbuznosť. Napríklad slová *pasca* a *kliešte* zjednocuje čiastočne význam slovies (*pevne*) *chytiť*, *uzavrieť*. Ich príbuzná sémantika sa ukáže po vstupe uvedených slov do frazeologického kontextu. Varianty *dostať sa do pacse*, *dostať sa do klieští* rovnako vyjadrujú bezvýhodiskovú situáciu. Alebo slovesá *kuf* a *vyhrávať* pomenúvajú deje, ktorých sprievodným znakom je zvuk. Týmto

spoločným sémantickým prvkom sa vysvetľuje existencia lexikálnych variantov; *cigáni mu v bruchu kujú/vyhrávajú*.

V lexikálnych variantoch *tahať niekoho z bryndze, z kaše, z blata, z kaľuže* sa striedajú slová, ktoré pomenúvajú riedke, resp. polotuhé hmoty.

Inokedy sa vo frazeologickej jednotke striedajú také komponenty, ktoré patria do jednej sémantickej skupiny. Môžu to byť napr. pomenovania častí tela:

vešať sa niekomu *na krk/na päty*, vykrútiť niekomu *krk/hlavu, v hlave/v srdci* mu vŕta červ, zlámať niekomu *rebrá/kosti/hnáty/nohy*, spadla mu *z krku/z pliec* ťarcha, stiahnuť *hlavu/šiju* medzi plecía, niekto má niečo napísané *na čele/na nose* a pod.

K tejto skupine by sme mohli pripojiť ešte aj slová, ktoré pomenúvajú celok a jeho časti a tiež vystupujú na tom istom mieste vo frazeologickej jednotke. Napr. *nevytiahne nohy/päty z domu, nanosiť sa niekomu do vlasov/ do šťice, začínať s holými rukami/dlaňami, mať lepkavé prsty/ruky, zimomriavky mu behali po chrbte/po tele, podávať si dvere/kľučku, zametať pred vlastným domom/ pred svojimi dverami/pred vlastným prahom* atď.

Teraz sa pokúsime zistiť, ako zasahujú uvedené lexikálne zmeny do obraznosti frazeologickej jednotky. Obraznosť frazeologizmu utvárajú jeho komponenty chápané v priamom, nefrazeologickom význame.

Pre názornosť vyberieme takú frazeologickú jednotku, v ktorej možno zameniť niektorý komponent jednak synonymom, jednak kontextovým synonymom a ktorá je zároveň aj členom synonymného radu frazeologizmov. Takáto je napr. frazeologická jednotka *vyprášiť niekomu nohavice* s významom „zbiť niekoho“. Lexikálne varianty tejto frazeologickej jednotky vznikajú zámenou komponentu *nohavice* synonymom *galoty* (*vyprášiť niekomu galoty*) alebo kontextovým synonymom *kožuch* (*vyprášiť niekomu kožuch*). Synonymné frazeologické paralely k tejto frazeologickej jednotke tvoria tieto frazeologické jednotky: *pošteklíť niekoho po rebrách, kosti niekomu ponaprávať* a pod.

a) lexikálne varianty so synonymnými komponentmi: *vyprášiť niekomu nohavice, vyprášiť niekomu galoty*.

V prvom variante *vyprášiť niekomu nohavice* komponent A (*vyprášiť*) dáva s komponentom B (*nohavice*) vnútorný obraz O_1 .

V druhom variante (*vyprášiť niekomu galoty*) sa komponent B nahrádza synonymom C (*galoty*), pričom platí, že B sa rovná C.

Vnútorný obraz tohoto druhého variantu je teda úplne rovnaký s prvým, a preto ho označíme tiež O_1 .

b) Lexikálne varianty s kontextovými synonymami: *vyprášiť niekomu nohavice, vyprášiť niekomu kožuch*.

Základná frazeologická konštrukcia je taká istá ako v predchádzajúcom type variantov. Komponent A s komponentom B dávajú vnútorný obraz O_1 . V druhom spojení sa komponent B (nohavice) nahrádza kontextovým synonymom K (kožuch). Významový posun medzi komponentmi B a K je badateľný a do istej miery zasahuje obraznosť frazeologického spojenia. Preto vnútorný obraz druhého variantu označíme ako O_2 . To však neznamená, že O_1 a O_2 sú úplne odlišné. Sémanticky ich zblízuje zhodný komponent oboch frazeologických variantov (*vyprášiť*) a čiastočne aj vzdialenejšia sémantická príbuznosť komponentov B a K (obe slová totiž patria do jednej sémantickej skupiny, pomenúvajú časti odevu).

Z toho vyplýva, že vnútorné obrazy lexikálnych variantov s kontextovými synonymami v komponentoch nie sú rovnaké, ale ani úplne odlišné. Označíme ich teda za podobné.

Všimneme si ešte obraznosť pri synonymných frazeologických jednotkách *vyprášiť niekomu nohavice*, *pošteklíť niekoho po rebrách*.

V prvej konštrukcii vzniká z komponentov A a B obraz O_1 . V synonymnej frazeologickej jednotke (*pošteklíť niekoho po rebrách*) sa obraz utvára z úplne iných komponentov. Na vyjadrenie týchto komponentov použijeme znaky X a Y, lebo sa úplne odlišujú od komponentov A a B. Je jasné, že aj výsledný obraz nemá nič spoločného s obrazom O_1 , a preto ho označíme Q.

Všetky tieto zistenia môžeme zhrnúť do nasledujúcej schémy (pre úplnejší pohľad uvádzame v nej popri obrazových súvislostiach aj utváranie celkového významu frazeologických jednotiek):

		celkový význam (V)	obraz (O)	
synonymá v komponentoch	<i>vyprášiť niekomu nohavice</i>	$a + b = V_1$	$A + B = O_1$	O_1 sa nemení
	<i>vyprášiť niekomu galoty</i>	$a + c = V_1$ $B = C$	$A + C = O_1$ $B = C$	
kontextové synonymá v komponentoch	<i>vyprášiť niekomu nohavice</i>	$a + b = V_1$	$A + B = O_1$	O_1 je podobný O_2
	<i>vyprášiť niekomu kožuch</i>	$a + k = V_1$ $A \neq K$	$A + K = O_2$ $A \neq K$	
synonymné frazeologické jednotky	<i>vyprášiť niekomu nohavice</i>	$a + b = V_1$	$A + B = O_1$	O_1 je iný ako Q
	<i>pošteklíť niekoho po rebrách</i>	$x + y = V_1$	$X + Y = Q$ $A \neq X, B \neq Y$	

Ako vyplýva zo schémy, vo všetkých troch typoch frazeologických jednotiek sa ich celkový význam nemení ($V_1 = \text{zbiť niekoho}$).

Rôzne výsledky vychádzajú pri obraznosti. Vnútorň obraz sa zachováva iba v prvom prípade, t. j. pri lexikálnych variantoch so synonymami v komponentoch.

Kontextové synonymá pre svoju významovú odlišnosť čiastočne narúšajú vnútorný obraz frazeologickej jednotky, ale nemenia ho úplne. Preto platí, že O_1 je podobné O_2 .

V prípade synonymných frazeologizmov dostávame iný výsledok: ich vnútorné obrazy O_1 a Q sú úplne odlišné.

Do tabuľky môžeme dosadiť aj iné frazeologické jednotky, napr.: *do posledného písmena/do poslednej litery* (písmeno a litera sú synonymá, totožnosť obrazu sa zachováva, O_1 sa nemení); *do poslednej bodky* (písmeno a bodka sa stávajú synonymami až v kontexte, vnútorný obraz sa čiastočne mení, O_1 je podobné O_2); *od á do zet* (synonymný frazeologizmus s úplne inou obraznosťou, O_1 je úplne iné ako Q).

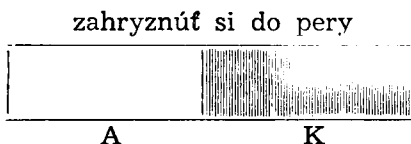
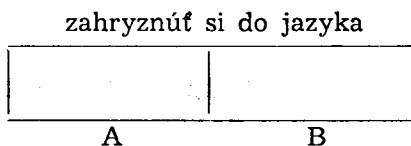
Alebo: *vypustiť dušu/dušičku* — zameniteľnými komponentmi sú synonymá s rozdielnou expresivitou, O_1 sa nemení: *vydýchnuť dušu* — *vydýchnuť* a *vypustiť* sú kontextové synonymá, O_1 je podobné O_2 ; *odobrať sa do rieč mŕtvych* (O_1 je iné ako Q).

Doteraz sme pre zjednodušenie uviedli len konštrukcie s dvoma plno-významovými komponentmi (resp. s tromi, ak budeme neurčité zámeno *niekomu* vo frazeologickom spojení *vyprášiť niekomu nohavice* pokladať za rovnocenné slovám *vyprášiť* a *nohavice*). Podobne môžeme vyplniť tabuľku aj viacčlennými frazeologizmami. Väčší počet komponentov nepredpokladá aj zvýšenie počtu znakov, lebo všetky nemenné komponenty stačí nahradiť jedným symbolom.

Napríklad frazeologizmus *Cigáni mu v bruchu vyhrávajú* prepíšeme takto: *cigáni mu vyhrávajú* (A), *v bruchu* (B). Pri jeho lexikálnom variante so synonymným komponentom *Cigáni mu v žalúdku vyhrávajú* sa nemení vnútorný obraz. V spojení *Cigáni mu v bruchu kujú* sa nahradilo sloveso *vyhrávajú* (B) kontextovým synonymom *kujú* (K) s úplne odlišným významom. Preto sa tu obraznosť čiastočne narúša. Synonymná frazeologická jednotka *Črevá mu vykrúca* (s významom má veľký hlad) je založená na úplne inom vnútornom obraze.

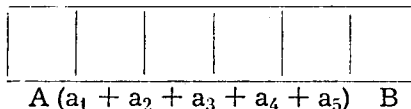
Treba poznamenať, že v lexikálnych variantoch viacčlenných frazeologizmov sa vnútorný obraz menej narúša ako napr. v dvojčlenných frazeologizmoch, lebo sa opiera o viacero opakujúcich sa nemenných komponentov. Graficky to môžeme znázorniť takto (šrafované miesta vyjadrujú zásah do obraznosti):

Dvojčlenné frazeologické jednotky:

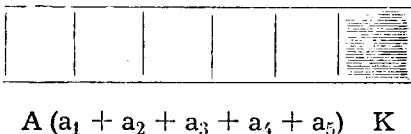


Šesťčlenné frazeologické jednotky:

Keď vtáčka lapajú, pekne mu spievajú



Keď vtáčka lapajú, pekne mu pískajú



Pri dvojčlennom frazeologizme sa vnútorný obraz utvára len z dvoch komponentov. Ak budeme predpokladať, že obidva komponenty sa zúčastňujú na výstavbe obrazu rovnako, potom každý z nich pokrýva polovicu obrazu.

V šesťčlennej frazeologickej jednotke obraz utvára šesť komponentov. Za predpokladu, že sú rovnocenné, každý komponent vyplňa šestinou obrazu. Ak nahradíme jeden komponent kontextovým synonymom, potom sa kvalitatívne mení iba jedna šestina obraznej plochy. V grafoch sa odhliada od sémantickej príbuznosti kontextových synonym. V skutočnosti je teda zmena vnútorného obrazu menšia (zmenšuje sa nepriamo úmerne stupňu sémantickej príbuznosti zamenených komponentov).

Z uvedených zistení vyplýva takýto záver: Pri lexikálnych variantoch frazeologických jednotiek v dôsledku odlišného významu zameniteľných komponentov môže, ale nemusí sa čiastočne narušiť vnútorný obraz. Narušenie však nestačí na to, aby sme takéto spojenia pokladali za synonymné frazeologické jednotky. Preto tu hovoríme o variantoch frazeologických jednotiek. Za ich zaradenie medzi lexikálne varianty hovorí rov-

naká vonkajšia štruktúra takýchto spojení, čiastočná (niekedy vari aj značne vzdialená) sémantická príbuznosť zameniteľných slov, ale najmä ich spoločné komponenty, a teda aj podobnosť vnútorného obrazu.

Pri synonymných frazeologických jednotkách ide o úplne rozličné štruktúrne podoby, o neprítomnosť spoločných komponentov a v dôsledku toho aj o úplne odlišnú obraznosť.

Literatúra

AVALIANI, J. J. — ROJZENZON, L. I.: O rozgraničienii sinonimiki i variantnosti v oblasti frazeologičeskich jediníc. In: Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej. Baku 1968, s. 70—78.

KOČIŠ, F.: Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 26, 1961, s. 269—280.

MLACEK, J.: O variantoch a aktualizácii frazeologizmov. In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 20—29.

TAKIAŠVILI, A. A.: Ob odnom vide frazeologičeskich variantov (na materiale gruzinskogo jazyka). In: Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej. Baku 1968, s. 78—88.

Marie Majtánová

SLOVO KÁZEŇ V SLOVNEJ ZÁSobe STARŠEJ SLOVENČINY

Podstatné meno *kázeň*, ktoré je odvodené od základu praslovanského slovesa **kazati*, má celoslovanský charakter.¹ V súčasnej spisovnej slovenčine má dva základné významy: 1. náboženská, mravopoučná a poučná reč, 2. napomínanie, karhanie. Vo význame „poriadok, disciplína“ Slovník slovenského jazyka² hodnotí výraz *kázeň* ako nenáležitý, nespisovný. V súčasnej češtine je práve tento význam slova *kázeň* základný.³

Podľa dokladov z kartotéky pripravovaného historického slovníka slovenčiny z predpisovného obdobia malo v 16.—18. storočí slovo *kázeň* v slovenčine oveľa bohatšiu a členitejšiu významovú skladbu. Z množstva dokladov môžeme vyabstrahovať tieto významy: 1. trest; trestanie (a v ustálenom spojení typu *božia kázeň* aj ťažká choroba), 2. väzenie; väznenie, 3. náboženská, mravopoučná, prípadne aj napomínajúca alebo karhajúca reč, 4. poriadok, disciplína.

1. Základný význam substantíva *kázeň* bol „trest“ (lat. poena), resp. „trestanie“. Tento význam, známy už zo staroslovienčiny, je doložený aj zo staršieho štádia západoslovanských jazykov. Okrem staršej slovenčiny

¹ MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 246.

² Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 687.

³ Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 1. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960, s. 857.

ho poznáme zo starej češtiny⁴ aj zo starej poľštiny,⁵ ba aj z novších období týchto jazykov, doklady siahajú až do 19. storočia. V materiáli slovenského historického slovníka je doložený takto:

Zadny czlo[ve]k nema trhanie [mešcov] czyniti ... neb na niem ma byti *kazen* yako na/takem, czo pokoy borzy — 1378 Žilina (ŽilKn); [hriešnik má] *kázeň* za hrých prigymati, w ten se wýc newracowati — 1655 (CantCat); každý pastir duchowny ... trognasobnu obzwlastne wec w/sobe miti a/zachowati musy, to-tissto dobrotu, vmeni a *kazen* aneb trestani — 1758 (Kázne).

V prenesenom význame sa používali spojenia *božia kázeň*, *kázeň od boha* (t. j. boží trest), ktoré sú známe aj zo starej poľštiny (*boża kaźń* = smrteľná choroba) a zo staršej češtiny (*boží kázň* = 1. ťažká choroba, 2. padúcnica). Tomu zodpovedá doklad:

Ya, Gyrzik Sadlyss, obiwatel mesta Ziliny, gsa w *kazny pana boha wsse-mohuczio*, rozpominage se na prihodj buduczy a nechciz, aby po smirty meg o'statek mug ... newole, nesnaze a/tesskosty nastaly ... tento testament a takoweto poruczenstwiy mocznie czynim — 1617 Žilina.

2. Ďalším vývinom dochádza k sémantickému zúženiu širokého pojmu „trest, trestanie“ na špecifický druh trestu, na „väznenie“. Termín potom prechádza aj na miesto, kde sa tento trest vykonáva, t. j. „väzenie“. V lístkovom materiáli pre slovenský historický slovník je tento význam veľmi bohato a výrazne dokumentovaný. Zreteľne sa ukazuje, že sa slovo *kázeň* vo významoch „väznenie, väzenie“ najmä v 16. a 17. storočí bežne používalo na celom západnom a strednom Slovensku.⁶ Vznik tohoto špecifického významu možno pokladať za domáci, slovenský proces, ktorého paralelu nachádzame aj v starej poľštine. Pritom je nápadné, že staropoľské, pomerne vzácne doklady sa koncentrujú predovšetkým do okolia Lvova. Zo staršej češtiny obdobný vývin nepoznáme; slovo *kázeň* vo význame väznenie, väzenie nie je v staročeskom materiáli doložené. Príbuzné, dnes bežne známe české slovo *káznice* (t. j. vlastne „dům kázně“) so špecializovaným významom „nápravný ústav pre ťažkých zločincov“ pochádza až z obdobia novej češtiny, z epochy národného obrodzenia.

⁴ GEBAUER, J.: Slovník staročeský. Zv. 2. 1. vyd. Praha, Unie 1916, s. 27; JUNG-MANN, J.: Słownik ąesko-niędecký. Zv. 2. 1. vyd. Praha 1836, s. 42–43.

⁵ Słownik staropolski. Zv. 3/4. Red. S. Urbańczyk. 1. vyd. Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 257–259; RECZEK, S.: Podręczny słownik dawnej polszczyzny. 1. vyd. Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakład narodowy imienia Ossolińskich 1968, s. 152.

⁶ Porov. aj DORULA, J.: Pokuta, štrof, biršag a ďalšie príbuzné slová. Kultúra slova, 6, 1972, č. 3, s. 85; tenže, O ďalších osudoch slov *pokuta*, *štrof*, *biršag* ... v slovenčine. Kultúra slova, 6, 1972, č. 4, s. 120.

Doklady zo staršej slovenčiny:

Byl gsem Wassi m[ilos]ti psany vczynil wedle Marthy Buraj, gest w/Mos-sowczich w/*kazny*, ze/by/ste byli raczyli nad/nj nyakowe milosrdenstwj vczynithj, abi s/toho wezeni mohla wiprosstena bythy — 1560 Maršová; Martyn Hodas ...ziadal gest..., aby na gehu osobu daly/gsme zienu tu, ktera gest sedziela w nasze[j] *kazny* — 1566 Žilina; A gestly ze/by za takoweho kterykolwek prosyl, ma w *kazny* za try dny trestan byty. A ten, na koho by se dosweczylo, aby s/*kazne* nebyl propussten, pokawad by ne polozyl — 1579 Partizánska Lupča; Ponewadž nemuozešs [Barbierko] spolu susedy twymi pri pokogi žiwa biti, abys hned ssla do *kazne* meskey a mass biti prawom nassym posstraffana — 1582 Partizánska Lupča; w/teg *kazny* y vmrel — 1584 Banská Štiavnica; 2. julij skrze wezne brali se swiecze do *kazne* meskey, kdy byl zboynik trapenij — 1610 Žilina; pan Andris Particar dal mne w/Bystricy do meskeg *kazne* wsadyc — 1614 Banská Bystrica; My, sudcy ...nachazame Baláže Magiera na welikeg winne, že on opowrhol sprawedliwost neb libertatem mestsku, až nechtel, suce od pana richtare posylany, do *kazne*, co s prysahow zawazowal, až nepuogde..., proto nachazame, aby pro ten swuog neposluch neb nepočuw on, Balass, prece do *kazne* mestskeg byl oddany a tam za niektery den držaný — 1616 Slovenská Lupča; wezniowi do *kaznie* chleba d. 2. eod[em] die, kdy Yanek posel vmrel, dali na/swyeczky do mestskeg *kaznie* d 2 — 1617 Žilina; Yako sam pan b[oh] naglepssie wy, bez neho vsseczkeho prowyneny wsazen sem bil y do mestkeg *kazny* — 1619 Kremnica; A ostatny z/ohnyssta rubaly, a/kdy sme potem, ktery gsau wřzyl do zamku do wezeny wzaty, y tam tenž Gyrik Kapustow w klude čžakanem se zahanel, ze bude mstyt, kdo gych do *kazne* dal — 1654 Trenčín; pany gegich od dediny gich neodtrhagu, gako tez richtar gich gako slobodnikow, ne gako sedlakow sudy, any do *kaznye* dawa — 1663 Galanta; Hrubyho Jana do *kazny* wiedli — 1692 Krupina.

3. Ako ďalšiu slovenskú sémantickú inováciu pri slove kázeň treba hodnotiť vznik významu „kázanie“, t. j. reč k ľudu, spravidla náboženská, poučná alebo mravopoučná, často však zároveň aj karhajúca a napomínajúca. Tento význam, ktorý je v súčasnej slovenčine základný a ktorý máme aj z predpisovného obdobia dobre dokumentovaný z územia celého Slovenska, nemá obdobu ani v poľštine, ani v češtine. Vyskytuje sa síce — a to už v staročeských dokladoch — v nárečiach z východnej Moravy, avšak tam jeho existenciu možno vyložiť ako presah zo Slovenska. Na ilustráciu aspoň niekoľko dokladov:

Die 14. octobris... sa wiprawal Adamek do Priewize z/listy strany kneza Michala, ktery zde mel *kazen* — 1599 Žilina; Panu rektorowy, kdy *kazen* mel, k obedu pinta wina se dalo — 1645 Štítník; od *kazny* pohrebneg imper[ialis] 1 — 1684 Krupina; mladoženych z mladu newestu y ze wssemy swadebniky magu ... celu mssu swatu y *kazen* slissety. Až potom, po *kazny*, skrz narideneho pana patera magy sobasseny bity — 1724 Zniov; to zeme treseny bilo wtedi po celim swete, gako zatmeny slunce a tmi welike, o kterich sem w prwneg *kazny* rozmuwal — 1783 Bardejov.

4. Zo staršej slovenčiny máme doložené slovo *kázeň* aj vo význame „vedomé podriadenie svojej vôle vôli niekoho druhého, poslušnosť, disciplína“. Tento význam, známy aj zo starej poľštiny a češtiny (v súčasnej češtine je to dokonca základný význam slova *kázeň*), je v slovenskom materiáli zo skúmaného obdobia zriedkavejšie zastúpený:

Pakly by ... czeled winowata byla ... y hospodar 12 fl. položi, že czeled swu w/*kazný* nedržj — 1635 Orava?; wjučugte ge (dietky) w/*kazny* a w/*bazny* pane — s. d. (Kázne); Neb [boh] pánem miłosrdným od wssech lidí sluge, a to wssem pokoleňým skutkem dokazuje, zwłássť tem. genž se ho bogi, w *kázňi* geho stogi — 1655 (CantCat); Ti w nenawisti mel gsy *kažeň* a zawrhel gsy rečj me za sebe — 1697 Trnava; musy ho w ostreg *kazne* drzeti, zadneg zahalky a ne- užiteczne odpočziwani gemu nedowolowati — 1781 (Kázne).

Na základe pomerne bohatého materiálu z kartotéky pre slovenský historický slovník aj na základe porovnania so stavom v obidvoch susedných západoslovanských jazykoch, v češtine a v poľštine, možno úvahu o postavení a obsahovej náplni slova *kázeň* v slovenčine predpisovného obdobia uzavrieť takto:

Pôvodný význam podstatného mena *kázeň* „trest, trestanie“ sa uchoval aj v staršej slovenčine a používal sa ešte v polovici 18. storočia. Bol to však už vtedy význam ustupujúci, zanikajúci. Nasvedčuje to aj skutočnosť, že Bernolákov Slovár⁷ ho už nezachytáva. Starého pôvodu je zrejme aj zúženie tohto významu na „väznenie, väzenie“. V slovenských jazykových pamiatkach je tento význam bohato doložený zo stredného a zo západného Slovenska najmä zo 16. a 17. storočia. Neskôr ustupuje a v dnešnom spisovnom jazyku niet po ňom ani stopy. Podľa svedectva našich materiálov vychádza, že zúženie významu „trest“ → „väznenie“ možno pokladať za výrazný dobový sémantický slovakizmus, ktorého nezávislú a značne obmedzenú paralelu možno nájsť aj v starej poľštine.

Dalším pre slovenský jazyk charakteristickým zjavom je špecifické vymedzenie slova *kázeň* vo význame „mravoučná, prípadne aj karhajúca reč náboženského charakteru, kázanie“. Aj vznik tohto významu možno hodnotiť ako zreteľný sémantický slovakizmus, ktorý už v dávnej minulosti zasiahol aj susedné nárečia východnej Moravy. O jeho expanzii a mimoriadnej sile svedčí aj okolnosť, že v dnešnej slovenčine je tento význam základný.

⁷ BERNOLÁK, A.: Slovár slowenský česko-ňemecko-latínsko-uherskí. Zv. 2. 1. vyd. Budaë, Typis et sumtibus typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825, s. 919.

DISKUSIE

Šimon Ondruš

JE SLOVO CHOTÁR MAĎARSKÉHO PÔVODU?

1. Metodologické nedostatky doterajšieho genetického výskumu slovenskej a slovanskej slovnej zásoby spôsobili, že sa pomerne veľkému množstvu slov pripisuje cudzi, neslovanský pôvod. Pri hlbšej významovej, hláskovej a morfematickej analýze sa však ukazuje, že ide o pôvodné, z praslovančiny, prípadne až z indoeurópciny zdedené slová.

Medzi takéto lexikálne jednotky v slovenskej slovnej zásobe patrí aj slovenské slovo *chotár*. Autor prvého slovanského etymologického slovníka videl v ňom pôvodne nemecké slovo (Miklosich, 1886). E. Berneker a po ňom takmer všetci slavisti aj maďarskí etymológovia ho vyhlasujú za maďarské (Berneker, 1924). M. Vasmer, autor trojväzkového ruského etymologického slovníka, ktorý je doteraz najväčším a pre slavistiku najvýznamnejším slovanským etymologickým slovníkom, pripisuje východoslovanskému slovu *chutor* „pozemok na vidieku, samota, majer na samote“ nemecký pôvod, kým slovu *chotár* maďarský pôvod (Vasmer, 1958). Prírodzene, že aj maďarskí jazykovedci pokladajú maďarské *határ* za autochtónne domáce slovo, hoci G. Bárczi ho sémanticky chápal ináč ako autori najnovšieho historicko-etymologického slovníka maďarčiny (Bárczi, 1941, s. 116; Farkas et al., 1970, s. 73–74).

Širšia, o všeobecné tendencie významového vývinu slov sa opierajúca analýza nám ukáže, že slovo *chotár* je staré, z praslovanského obdobia zdedené slovo, ktoré prevzali Maďari v 10.–11. storočí od Slovanov (Slovákov), a nie naopak.

2. Za jeden z hlavných nedostatkov doterajšieho genetického výskumu slovenskej slovnej zásoby pokladáme to, že sa pri etymologickom výklade slov nepracuje dôsledne metódou významových responzií. Všeobecnejšie možno tento nedostatok formulovať aj tak, že sa zanedbáva významová analýza slov, že sa v genetickej jazykovede nevyužívajú výsledky synchronnej sémantickej analýzy slov.

Pod významovými responziami rozumieme takú množinu významov (semém), ktoré vznikli v synchronii alebo v diachronii jazyka syntagmatickou alebo paradigmatickou špecifikačnou determináciou pôvodne jed-

ného významu v rámci jednej a tej istej lexémy alebo v rámci množiny odvodenín pôvodne jednej a tej istej korenej morfémy. Bližšie sme tento pojem osvetlili v príspevku na slavistický kongres v Prahe (Ondruš, 1968).

Pretože iba v synchronii jazyka možno maximálne adekvátne určiť plnú množinu významov jednej a tej istej lexémy, synchronnú významovú analýzu slov pokladáme za najefektívnejší postup, ako možno určiť významové responzie.

Postup určovania významových responzií synchronnou významovou analýzou slov možno v krátkosti formulovať takto:

Ak v synchronii jazyka L_x lexematická morféma M_x obsahuje významy (semémy) $S_1, S_2, S_3 \dots S_n$, predstavujú významy $S_1, S_2, S_3 \dots S_n$ významové responzie. Ináč formulované: Prítomnosť semém $S_1, S_2, S_3 \dots S_n$ v jednej lexematickej morféme M_x v synchronii jazyka L_x implikuje responzibilný vzťah medzi významami $S_1 S_2 S_3 \dots S_n$.

Ak označíme responzibilný vzťah medzi semémami dvoma čiarami //, uvedenú formulu môžeme vyjadriť takýmto vzorcom:

$$\begin{array}{l} L_x M_x : S_1 \\ \quad \quad : S_2 \\ \quad \quad : S_3 \\ \quad \quad : S_n \end{array} \quad \left. \vphantom{\begin{array}{l} S_1 \\ S_2 \\ S_3 \\ S_n \end{array}} \right\} S_1 // S_2 // S_3 \dots S_n$$

Pokladáme za potrebné konštatovať, že zisťovanie významových responzií má univerzálny ráz. To značí, že ich môžeme zisťovať, určovať, významovou analýzou slov v hociktorom jazyku bez ohľadu na genetické vzťahy daného jazyka, na typologický ráz daného jazyka a na areálnu blízkosť alebo vzdialenosť daného jazyka s inými jazykmi. Ani genetické, ani typologické, ani zväzové zaradenie daného jazyka nie je pre určovanie významových responzií relevantné. Pravda, musíme si byť istí, že semémy $S_1 S_2 S_3 \dots S_n$ vznikli skutočne internou významovou diferenciáciou v rámci jednej a tej istej lexémy, a nie splynutím dvoch lexém a významov rôznej proveniencie.

3. Uvedenú abstraktnú formulu, vyjadrujúcu postup zisťovania významových responzií synchronnou významovou analýzou slov, osvetlíme na konkrétnom príklade významovej diferenciácie slovesa so základným pohybovým významom „ísť, chodiť“.

Anglické sloveso *to go* má okrem základného významu „ísť, chodiť“ množstvo ďalších významov. Možno ich nájsť v každom lepšom prekladovom anglicko-inojazyčnom slovníku. Jedným z množstva významov anglickej slovnej lexémy *go* je ten, ktorý nadobúda toto sloveso, ak vstupuje

do syntagmatického spojenia s neurčitkom iného slovesa. V takomto syntagmatickom postavení nadobúda sloveso *go* povahu neplnovýznamového, resp. poloneplnovýznamového slovesa a funkčne prechádza od konkrétneho fyzického významu „ísť“ k abstraktnému psychickému, modálnemu významu, ktorý je zhodný, resp. veľmi blízky s významom modálneho slovesa *chcieť*. Ukazuje to napr. anglická veta *I am going to tell him*, ktorú do slovenčiny sémanticky adekvátne preložíme vetou *Chcem mu povedať*, hoci v „doslovnom“ preklade by znela **Idem mu povedať*.

Prítomnosť významu „ísť“ a významu „chcieť“ v anglickej lexéme *go* implikuje responzibilný vzťah medzi významami „ísť“ a „chcieť“.

Zistenie, že významy „ísť“ a „chcieť“ predstavujú významové responzie, možno podporiť významovou diferenciáciou slovies základného významu „ísť“ vo viacerých jazykoch, a to bez ohľadu na stupeň príbuznosti alebo nepríbuznosti, bez ohľadu na typologický ráz a bez ohľadu na geografické postavenie.

Syntagmatickú „transformáciu“ konkrétneho fyzického významu „ísť“ na abstraktný modálny význam „chcieť“ v konštrukciách *určitý slovesný tvar lexémy so základným významom „ísť“ + infinitív iného slovesa* potvrdzuje aj francúzska lexéma *aller*.

Francúzske slovo *aller* so základným významom „ísť“ v syntagmatických postaveniach uvedeného rázu nadobúda taktiež význam „chcieť“. Napríklad francúzsku vetu *C'est ce que j'allais dire* významovo adekvátne vyjadříme slovenským prekladom *To (je to, čo) som chcel povedať*, hoci pri „doslovnom“ preklade by veta znela *To (je to, čo) som šiel povedať*.

Obdobnú sémantickú transformáciu zisťujeme v takýchto syntagmatických podmienkach aj v makedónskom slovese *ide*. Pravda, v makedónčine namiesto neurčitku v iných jazykoch je konštrukcia *da + určitý tvar slovesa*. Práve tento fakt dokazuje, že typologické, presnejšie povedané gramaticky typologické vlastnosti jazyka sú irelevantné pre určovanie významových responzií.

Makedónsku vetu *Mi ide da plačam* sémanticky adekvátne preložíme do slovenčiny *Chce sa mi plakať*, hoci v „doslovnom“ preklade by znela **Ide sa mi plakať*.

Slovenská veta *Chce sa mi plakať* je významovo, alebo — podľa mladšej fázy generatívnej gramatiky — svojou hĺbkovou štruktúrou zhodná so slovenskou vetou *Ide mi do plaču*.

Fakt, že slovenská veta *Chce sa mi plakať* je svojím základným významom zhodná s vetou *Ide mi do plaču*, hoci v prvej vete je použité sloveso *chcieť* a v druhej vete sloveso *ísť*, svedčí preukazne o tom, že aj slovenské pohybové sloveso *ísť* nemá iba konkrétny fyzický význam „ísť“, ale aj abstraktný, modálny význam „chcieť“. Slovník slovenského jazyka I

(s. 621) má pri lexéme *ísť* tento význam zaznačený v poradí ako štrnásty, pričom ho vyjadruje synonymom *hodlať*. Pretože v mnohých vetách môžeme sloveso *hodlať* substituovať slovesom *chcieť* bez zmeny významu vety, predstavujú slovesá *chcieť* a *hodlať* synonymá.

Otázka, či sloveso *ísť* v uvedenom syntagmatickom postavení plní funkciu modálneho slovesa *chcieť*, alebo či tu ide o osobitnú funkciu, ktorú *Morfológia slovenského jazyka* (1966, s. 365) nazýva limitnou, nie je takého rázu, že by sme ju mali na tomto mieste riešiť. My sme však toho názoru, že tu ide o modálnu funkciu. Vec treba ešte hlbšie skúmať. Pre naše etymologické potreby nám stačí zistenie, že sloveso *ísť* je v uvedenom syntagmatickom zaradení substituovateľné slovesom *chcieť*, čo dokazuje responzibilný vzťah medzi významom „*ísť*“ a významom „*chcieť*“.

4. Akú úlohu má zisťovanie významových responzií v etymologickom bádani?

Ak významovou analýzou slov, najmä synchronnou sémantickou segmentáciou slov zistíme, že dva významy, význam S_x a význam S_y (v našom prípade $x =$ „*ísť*“, $y =$ „*chcieť*“) predstavujú významové responzie, môžeme pre genetickú analýzu slov, resp. pre etymologický výskum postaviť túto pracovnú zásadu:

Ak v jazyku L_x lexematická morféma M_x má význam S_x a ak v tom istom jazyku L_x alebo v tej istej jazykovej rodine F_x hláskove responzibilná morféma M_y má význam S_y , sme oprávnení lexematické morfémy M_x , M_y pokladať za geneticky totožné.

Dosaďme za jazyk L_x praslovancinu, resp. za jazykovú rodinu F_x slovanské jazyky. Za lexematickú morfému M_x dosaďme praslovanské sloveso *chetati/chetati*, resp. po palatalizácii *šetati/šetati* vo význame „*ísť*, chodiť, prechádzať sa, pohybovať sa“, ktoré žije v mnohých slovanských jazykoch, v pôvodnom význame najmä v južných slovanských jazykoch. Za lexematickú morfému M_y dosaďme praslovanské sloveso *chotěti* „*chcieť*“, ktoré je svojou koreňovou morfému hláskove responzibilné s koreňovou morfému slovesa *chetati/chetati*, po palatalizácii *šetati/šetati*.

Z doterajšieho výkladu môžeme postaviť tieto výroky:

1. Význam „*ísť*“ a význam „*chcieť*“ predstavujú významové responzie.
2. Praslovanské sloveso *chetati/chetati* malo význam „*ísť*, chodiť“.
3. Praslovanské sloveso *chotěti* malo význam „*chcieť*“.
4. Praslovanské slovesá *chetati/chetati* „*ísť*“ a *chotěti* „*chcieť*“ sú hláskove responzibilné, lebo svojou koreňovou morfému sa odlišujú iba ablautom $e : o$.

Z uvedených štyroch premisových výrokov môžeme urobiť tento sylizmový záver:

Praslovanské slovesá *chetati/chetati* „*ísť*“ a *chotěti* „*chcieť*“ sú geneticky

totožné. Predstavujú vývinové varianty pôvodne jedného a toho istého slovesa.

Keďže konkrétne fyzické, tzv. vecné významy sú vo vývine jazyka primárne a abstraktné, psychické, modálne, tzv. neplnovýznamové funkcie sú sekundárne, môžeme tvrdiť, že praslovanská slovesná koreňová morféma *chet-/chot-* mala primárny význam „ísť, chodiť, pohybovať sa“, kým jej abstraktný, modálny význam je druhotný.

Zistenie, že praslovanská slovesná koreňová morféma *chet-/chot-* mala primárny význam „ísť, chodiť“, má zásadný význam pre genetický výklad slova *chotár*.

5. Z historickej etnografie je známy fakt, že medze, hranice medzi pozemkami rodín, rodov, dedín sa určovali tak, že sa hranica vymedzila chodením, obchádzaním po poli, po pozemkoch, pričom sa takto určená hranica zvýraznila a upevnila prírodnými alebo umelými znakmi (kamene, stromy a iné ukazovatele). Niet dôvodov nepredpokladať, že takýmto chodením, obchôdzkou si určovali medze, hranice aj Praslovania.

Tí starí Slovania, medzi nimi aj predkovia Slovákov, s ktorými prišli Maďari od 9. storočia do styku, si ešte v predhistorickej dobe na označenie hranice medzi poľami, pozemkami utvorili pomenovanie tak, že od slovesného základu *chet-/chot-* vo význame „ísť, chodiť“ odvodili vtedy ešte produktívnou odvodzovacou morféomou *-r-* substantívum *cho-t-ōr*, z ktorého po pravidelnej praslovanskej zmene *ō > ā* vznikla historická podoba *chotār-*. Derivát *chotar-* mal pôvodne význam „chodenie, obchádzanie“, z ktorého prechodom od významu actionis k významu loci (porov. prasl. *chodьba* „chodenie“ → „miesto chodenia, chodba“) vznikol význam „chodením, obchôdzkou vyznačená hranica“, resp. druhotne „chodením, obchôdzkou vyznačené pole, pozemok“.

Túto z predhistorickej doby zdedenú lexému Slovákov (a iných Slovanov) prevzali v 10. alebo v 11. storočí Maďari v prvotnom, resp. „prechodnom“ význame „chodením vyznačená hranica“.

Substitúcia slovanského *ch-* v slove *chotar-* maďarským *h-* v slove *határ* je v súlade s mnohými inými prípadmi slovanských slov prevzatých do maďarčiny, napr. *chvála* : *hala*, *chlm* : *halom*, *chomút* : *hamut*, *chrasta* : *haraszt*, *chološa/chološna* (ukraj.) : *harisnya* atď.

Rovnako aj substitúcia slovanského *o* v slove *chotár* maďarským *a* v slove *határ* zodpovedá substitučným zákonitostiam slovansko-maďarským, porov. *chomút* : *hamut*, *košiť* : *kaszál*, *kopať* : *kapál*, *seno* : *széna*, *ponosa* : *panasz*, *poručiť* < *poročiti* : *paranczol* atď.

Vyššie sme uviedli, že praslovanská slovesná koreňová morféma *chet-/chot-* s prvotným významom „ísť, chodiť“ a druhotným významom „chcieť“ mala aj nazalizované podoby *chet > šet-*, resp. v ablautovom variante

chot > *chut*-. Existencia praslovanských morfémy s ústnymi vokálmi a geneticky zhodných morfémy s nazalizovanými vokálmi, najmä v postavení pred zubnými spoluhláskami, je bádateľom predhistorického vývinu slovančiny i historického vývinu slovanských jazykov, najmä etymológom, taká známa, že nazalizovaná podoba *chęt*- popri pôvodnejšej nazalizovanej podobe *chet*- v slovese *šetati/šetati* je geneticky zhodná s nazalizovanou morfémy *chot*- v slovese *chotěti*, podáva výrečné svedectvo aj to, že aj morféma *chot*- mala nazalizovanú podobu *chot*, a to v slove *chotъ*, ktoré prešlo od pôvodného významu „chcenie“ k významu „chcenie jedla, chuť“.

Aj predkovia východných Slovanov na rozdiel od Slovanov „centrálnych“, medzi ktorých patrili aj predkovia Slovákov, si z praslovanskej morfémy *chet-/chot*- „ísť“ utvorili derivát so sufixom *-r*-, ale na rozdiel od centrálnych Slovanov – od nazalizovanej podoby *chot*- a s podobou sufixu s krátkym vokálom, čiže *chot-or*-. To je predhistorická podoba ruského slova *chutor*, ukrajinského *chutir-chutora* a bieloruského *chutor*. U východných Slovanov však významový vývin lexémy *chutor* pokročil ešte ďalej ako významový vývin lexémy *chot-ōr* – > *chotar*- u centrálnych Slovanov. Kým u centrálnych Slovanov aj u Maďarov sa vývin lexémy *chotar* – *határ* od počiatočného významu „chodenie, obchôdzka“ cez význam „chodením, obchôdzkou určená hranica“ zastavil v štádiu významu „chodením vymedzené pole, pozemok, chotár“, zatiaľ u východných Slovanov sa od významu „hranicou vymedzený pozemok“ prešlo k významu „pozemok na vidieku, samota, majer na samote“.

Maďarskí bádатели najprv predpokladali, že maďarské slovo *határ* bolo odvodené od slovesnej morfémy *hat*-, a to v jej historickom význame „môcť, vládnuť“. Prvotný význam odvodeniny *határ* by podľa toho bol „to, čo dakto má v moci, nad čím vládne“. Tak vec chápal aj nestor maďarskej jazykovedy G. Bárczi v svojom príručnom slovníku *Magyar szófejti szótár*. Avšak podľa najstarších historických dokladov slovo *határ* malo iba význam „medza, hranica“, nie význam „chotár, pozemok dediny ap.“. Preto autori najnovšieho historicko-etymologického výkladu upustili od tohto sémantického výkladu a vykladajú vec tak, že slovo *határ* bolo síce odvodené od slovesnej morfémy *hat*-, ale vo význame „môcť prísť niekam, dostať sa niekam“ (Farkas et al., 1970, s. 74). Doslova píšú: „... a *határ* eredetileg azt a helyet, pontot, vonalat jelölhette, ameddig az előrehatolás lehetséges volt.“

Ale aj tento pokus má závažné sémantické nedostatky. Najstaršie historické doklady na slovesný základ *hat* jasne svedčia o význame 1. byť schopný, môcť; 2. zmocniť sa niečoho, mať niečo v moci; 3. vlastniť niečo. O tomto najstaršom význame slovesného základu *hat* svedčí preukazne aj jeho derivát *hatalom*, ktorý je doložený z 12. storočia a neskoršie s význa-

movou škálou 1. moc, schopnosť konať; 2. vláda, vládnutie, ako ukazujú doklady na str. 73 cit. diela.

Kým teda slovesný základ mal staré významy „môcť, vládnuť, ovládať, vlastniť“, ako ukazuje aj derivát *hatalom*, zatiaľ starý význam slova *határ* o ničom takom nesvedčí. Jeho význam je zhodný so slovanským významom slova *chotár* „hranica medzi pozemkami“. Svedčí o tom aj najstarší maďarský doklad z r. 1130–40: *Inde ad caput quercus, et ibi est cumulus, hoc est h o t a r*“ (ibid.).

Okrem sémantickej neprijateľnosti má pokus vykladať slovo *határ* zo slovesného základu *hat-* aj nedostatky morfológického rázu. Nemáme totiž podľa našich vedomostí zo staršej maďarčiny pozitívne a dostatočne preukazné doklady na to, že sa od slovesných základov tvorili nomina actionis alebo nomina loci príponou *-ár*.

Naproti tomu v staršej slovančine bola likvidová derivačná morféma *-r-* v „čistej“ podobe alebo so „sprievodnými“ vokálmi produktívna pri tvorení nomina actionis a nomina loci. Príklady:

pi-ti → *pi-r-* „pitie, pijatika, hostina“ ruské *pir*, druhotne „hostina na svadbe, svadba“ (srbochorv.);

ži-ti → *ži-r-* „potreba na žitie, pokrm“, druhotne „masť“;

vrv-ě-ti „chodiť“ → *vrv-or-*, *vorv-or-* „chodenie, kolísavé chodenie, (české *vrávor*);

gōtati „hovoriť“, druhotne „myslieť“ → *gōt-or-* „hovorenie, hovor“ (slovenské *hútor*, ukr. *gutor*) atď.

Sme teda oprávnení predpokladať, že tak ako bolo od slovesa *gōt-a-ti* odvodené *gōt-or-*, od slovesa *vrv-ě-ti* slovo *vorv-or*, aj od slovesného základu *chet/chot-* „ísť, chodiť“ bolo odvodené *chot-ōr*, resp. *chot-or-*, ktoré prešlo od významu „chodenie“ k významu „chodením určená hranica“ a „hranicou vymedzené polia, pozemky“.

Významový vzťah medzi slovesom *chetati/chetati* „chodiť“ a *chōt-or-*, *chot-ōr-* „chodením vymedzené polia, pozemky“ má preukaznú paralelu v maďarčine. Od maďarského slovesa *jár* „ísť, chodiť“ odvodené *járás* neznamena iba „chodenie“, ale aj „chodením vymedzené polia, pozemky, okrsk, okres“.

Nazdávame sa, že naša významová, hlásková a morfológická analýza ukázala, že tak naše *chotár* a maďarské *határ*, ako i východoslovanské *chutor* majú základ v praslovanskom slovesnom základe *chet-/chot-* „ísť, chodiť“. Slovo *chotár* nie je teda maďarského pôvodu. Naopak, maďarské *határ* je slovanského, pravdepodobne slovenského pôvodu.

Literatúra

BÁRCZI, G.: Magyar szófejtő szótár. 1. kiad. Budapest, Királyi magyar egyetemi nyomda 1941, s. 116.

BERNEKER, E.: Slavisches etymologisches Wörterbuch. 2. Auf. Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1924, s. 386.

FARKAS, V. et al.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1. kiad. Budapest. Akadémiai kiadó 1970. 1111 s.

MIKLOSICH, F.: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. 1. Auf. Wien, Wilhelmus Braunmüller 1886, s. 86.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, 895 s.

ONDRUŠ, Š.: Etymologická segmentácia slovanských slov z hľadiska štruktúry indoeurópskeho koreňa a laryngálnej teórie. In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1968, s. 107–118.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Band 3. 1. Aufl. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1958, s. 280.

SPRÁVY A POSUDKY

K päťdesiatke Márie Ivanovej-Šalingovej

V nepočetnej skupine žien patriacich do rodiny slovenských jazykovedcov prislúcha významné miesto dr. Márii Ivanovej-Šalingovej, CSc. Už dvadsať rokov sa s jej menom stretávame najprv v Slovenskej reči a neskôr aj v iných jazykovedných a literárnovedných časopisoch. Výsledky jej vedeckovo-výskumných úsilí sú uložené v celom rade odborných článkov, štúdií a knižných publikácií.

Začiatkom roku 1973 sa Mária Ivanová-Šalingová dožíva päťdesiatich rokov svojho života. Narodila sa 24. februára 1923 v Batizovciach. Vyrastala v skromných pomeroch mnohohodetnej maloroľnícko-robotníckej rodiny. Národnú školu vychodila vo Veľkej pri Poprade, gymnázium absolvovala v Kežmarku.

Po maturite v roku 1942 odchádza študovať na Filozofickú fakultu UK v Bratislave (slovenčinu – nemčinu). Vysokoškolské štúdiá ukončuje v r. 1947 a v tom istom roku sa stáva redaktorkou vo Vydavateľstve SAV v Bratislave, kde pracuje do roku 1951. V tomto čase (1949) na základe dizertácie dosiahla titul doktora filozofie. Od r. 1952 dodnes pracuje v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. V r. 1961–1963 zastávala funkciu vedeckej tajomníčky ústavu.

V päťdesiatych rokoch sa záujem jubilantky sústreďuje predovšetkým na problematiku lexikologicko-lexikografickú, ku ktorej sa stále vracia. Okrem viacerých štúdií z tejto oblasti treba spomenúť spoluautorstvo na *Slovníku slovenského jazyka* (okrem IV. zväzku), ďalej *Malý slovník cudzích slov*, ktorý vyšiel v štyroch vydaniach (SPN 1959, 1960, 1961, 1964), a *Slovník cudzích slov* (spoluautorka), ktorý vyšiel v troch vydaniach.

Hlavnou oblasťou výskumných záujmov Márie Ivanovej-Šalingovej je však oblasť stylistiky. Stylistikou vlastne začala, veď témou jej doktorskej dizertácie bol jazyk a štýl Urbanovho Živého biča. A práve otázkam jazyka a štýlu umeleckej literatúry venovala jubilantka najviac pozornosti. Publikovala viac štúdií, v ktorých jazykovo a stylisticky analyzuje konkrétne umelecké diela, najmä prozaické, knižne vydala monografiu o štýle významného predstaviteľa štúrovskej prózy J. Kalinčiaka, v ktorej podáva podrobnú charakteristiku jazykovo-štylu tohto autora (*Príspevok k štýlu štúrovskej prózy*). V tom istom čase (1964) jej vychádza aj kniha o štýle súčasnej prózy pre mládež, v ktorej na základe štýlových vlastností zaraďuje tvorbu jednotlivých autorov, pričom podáva základné charakteristiky jednotlivých diel (*Hľadanie výrazu*).

Mária Ivanová-Šalingová sa zaoberá aj viacerými otázkami teoretickej stylistiky. Spravidla vychádza z konfrontácie a hodnotenia názorov, ktoré o príslušnom teoretickom probléme alebo stylistickej kategórii vyslovili jednotliví bádatelia, pričom sa opiera najmä o českú, ruskú a francúzsku literatúru. Tu hodno spomenúť aspoň jej práce o niektorých stylistických kategóriách, ako je jazykový a literárny štýl, individuálny štýl, otázka vzťahu medzi jazykom a štýlom diela, niektoré otázky kompozície, problematika klasifikácie štýlov

spisovného jazyka a problematika štylistickej terminológie. Čiastkové teoretické problémy riešila aj v spomenutých knižných publikáciách. Hodnotiaci konfrontačný súhrn názorov na štylistickú problematiku systematicky podáva vo svojej *Štylistike*, ktorá vyšla vo vydavateľstve Obzor (1965).

V tejto súvislosti treba spomenúť, že Mária Ivanová-Šalingová permanentne sleduje domácu i zahraničnú štylistickú produkciu. V odborných časopisoch podáva o nových štylistických publikáciách správy a posudky, ktoré spravidla nemajú iba informatívnu hodnotu, lebo sú založené na kritickej analýze a hodnotení názorov.

V oblasti súčasného jazyka zaznamenávame ešte záujem jubilantky o otázky jazykovej kultúry. Drobnými poznámkami o náležitých tvaroch slov, o správnych väzbách a pod. sa vlastne na stránkach Slovenskej reči začína jej publikačná činnosť. K tomu treba pripočítať poznámky o jazykovej stránke publikácií (najmä z oblasti prírodných vied), príspevky do rozhlasovej jazykovej poradne a populárne články v jazykových rubrikách novín a časopisov (Pravda, Večerník, Javisko). Aj tieto teoreticko-praktické otázky jazykovej kultúry predstavujú významný úsek jej práce.

Päťdesiatka zastihla Máriu Ivanovú-Šalingovú v tvorivom pracovnom rozmachu. Pri tejto príležitosti jubilantke do ďalších rokov želáme, aby ju pracovné nadšenie sprevádzalo naďalej, aby v dobrom zdraví mohla úspešne realizovať svoje životné a vedeckovýskumné ciele a plány.

J. Findra

Súpis prác Márie Ivanovej-Šalingovej za roky 1952–1972

Bibliografia prác M. Ivanovej-Šalingovej je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce (všetky vydania pri prvom vydaní) a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu v tej istej rubrike alebo v tej istej publikácii, sa uvádzajú súhrnne. V závere sa osobitne uvádza spolupráca a redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1952

O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 27–34, oprava na s. 136.

Slovenská reč, 16, 1950/51. — Jazykovedný zborník, 6, 1952, s. 151–152 (ref.)

Spätý – spiaty. — Slovenská reč, 17, 1951/52, s. 262–263. — Tamže: Zpakruky (s. 263). — Obruštek – obruštek (s. 263–264). — Krahnuť – krehnuť (s. 264). — Olympský – olympijský (s. 319–320).

Súcíť či súcíť? — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 60–61. — Túžiť po niečom, po niekom, za niekým, za niečím (s. 63–64).

1953

Slovníček. — In: Ľudovít Štúr, Reči a state. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1953 (Hviezdoslavova knižnica, zv. 21), s. 373–388.

Dbať na čistotu, nie „dbať čistoty“. — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 190. — Tamže: *Využite naše služby!* (s. 190–191). — *Nevyhnutelný* či *nevyhnutný* (s. 191–192).
Význam slov štepenie a štiepenie. — In: Jazykový kútik, Bratislava, Československý rozhlas 1953 (rozmn.), s. 16–18.

1954

Z problematiky slovníka cudzích slov. — Slovenská reč, 19, 1954, s. 90–99.
Ukážky spracovania slovníka. — Slovenská reč, 19, 1954, s. 118–128 (spolu-autorka).

Jedna hádanka kritikova. Príspevok do diskusie o knihe M. Jančovej „Rozprávky starej matere“. — Kultúrny život, 9, 1954, č. 22, s. 4.

Vyšiel nový slovník cudzích slov. [Slovník cudzích slov, Bratislava 1953.] — Kultúrny život, 9, 1954, č. 8, s. 7 (ref.).

A. I. Bačinskij — S. M. Iljašenko, Fyzika I, prel. T. Klein. Bratislava 1954. — Technická práca, 6, 1954, s. 635 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

A. I. Bačinskij — S. M. Iljašenko, Fyzika II, prel. M. Záhorský. Bratislava 1954. — Technická práca, 6, 1954, s. 702 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

J. Vávra, Úvod do energetiky, Bratislava 1953. — Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 91–95 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Zaplatiť a preplatiť. — Slovenská reč, 19, 1954, s. 157–158.

Elektrizovať — elektrizácia. — Technická práca, 6, 1954, s. 636–637. — Tamže: *Na okraj termínu cech* (s. 637). — *Olympijský — olympský* (s. 703–704). — *Elektrifikovať, elektrifikácia — elektrizovať, elektrizácia* (s. 762). — *Popularizačný — populárny* (s. 762–763). — *Drevený — drevitý — drevnatý* (s. 763).

1955

K stylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku. — Slovenská reč, 20, 1955, s. 40–49.

Dialogická povaha Rozprávok starej matere od M. Jančovej. — Slovenská reč, 20, 1955, s. 104–106.

1957

Os — osa. — In: Jazyková poradňa. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 41–42. — Tamže: *Obor — odbor* (s. 44–45). — *Štepenie — štiepenie* (s. 45–46). — *Olympijský — olympský* (s. 148).

1958

K výstavbe kontextu v próze M. Urbana. — Jazykovedný časopis, 9, 1958, s. 22–58.

Frazeológia v Kalinčiakovej Reštavrácii. — Slovenská literatúra, 5, 1958, s. 166–181.

Prvky ľudovej reči v Kalinčiakovej Reštavrácii. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 4, 1958, s. 37–40.

Poznámky k rozboru umeleckej prózy. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 4, 1958, s. 268–273.

Objavili sme dialogizovanú prózu? — Mladá tvorba, 3, 1958, č. 6–7, s. 50–51.

1959

Slovník slovenského jazyka. 1. A — K. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo

Slovenskej akadémie vied 1959. 8°. 815. [1] s. (spoluautorka). — 2. vyd. (nezmenené): 1971.

Malý slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959. 12°. 450, [3] s. — 2. vyd. (zrevidované): 1960. 452, [1] s. — 3. vyd.: (zrevidované s dodatkom): 1961. 460, [1] s. — 4. vyd. (zrevidované a upravené): 1964. 463, [3] s.

Gramatická a lexikálna charakteristika slova *len* v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, 24, 1959, s. 345–356 (spoluautorka).

Co so žiackym slangom? — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 5, 1959, s. 285–286. Príspevok k štýlu prózy. [A. Neubert, Die Stilformen der „erlebten Rede“ im neueren englischen Roman, Halle 1957.] — Slovenská literatúra, 6, 1959, s. 487–489 (ref.). Sborník štúdií a prác Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Spoločenské vedy. Slovenský jazyk a literatúra, 1, 1957, zoš. 1–4. — Jazykovedný časopis, 10, 1959, s. 180–184 (ref.).

[Písanie slova *kybernetika*.] Pravda, 6. 6. 1959, s. 4. — Tamže: [Nové významy slov *lakovač* a *lakovník*] (13. 6., s. 4). — [Pôvod a význam frázy *mať dačo za lubom*] (4. 7., s. 4). — [Citovo zafarbené slová na *-kať*] (11. 7., s. 4). — [Slová *hocikto*, *hoc-ko*, *ledakto* vo funkcii podstatných mien] (18. 7., s. 4). — [„Húpačka“, „hintačka“ — *hojdačka*, *kolembačka*] (12. 9., s. 4). — [Etiópia, Abesínia, Habeš] (26. 9., s. 4). — [Výrazy používané pri krájaní ovocia] (24. 10., s. 4). — [Slovesá *myť* a *umývať*] (31. 10., s. 4). — [„Parizer“ — *parížska saláma*] (14. 11., s. 4). — [Lunik — *luník*] (21. 11., s. 4). — [Pravopis slov *mesiac*, *zem*, *slnko* — *Mesiac*, *Zem*, *Slnko*, *vesmír*, *svet*, *kozmos*] (5. 12., s. 4).

1960

Slovník slovenského jazyka. 2. L — O. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960. 8°. 647, [1] s. (spoluautorka).

Zo štylistických výskumov v rokoch 1945–1960. — Slovenská reč, 25, 1960, s. 270–286.

K problému slohovej výchovy. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 6, 1960, s. 14–17.

O štýle modernej českej prózy. [L. Doležel, O stylu moderní české prózy, Praha 1960] — Slovenská literatúra, 7, 1960, s. 496–499 (ref.).

Akého rodu je pomenovanie *Sibír*? — In: Jazyková poradňa. 2. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 136–137.

Ako písať slovo *timurovci*? — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 6, 1960, č. 1, 4. s. obálky. — Tamže: O spojení *mať plné ruky práce* (č. 1, 4. s. obálky). — O slovese *myť* (č. 2, 4. s. obálky). — O pomenovaniach *lyska*, *lysko* (č. 9, 4. s. obálky).

[*Fyzminútka* — *fyzminútovka*.] — Pravda, 23. 1. 1960, s. 4. — Tamže: [Žiacky slang] (6. 2., s. 4). — [Citovo zafarbené slová] (20. 2., s. 4). — [„Jaro“ — *jar*] (19. 3., s. 4). — [Výtečník] (2. 4., s. 4).

1961

K riešeniu vzťahu medzi obsahom a jazykom v umeleckom diele. — Československá rusistika, 6, 1961, s. 234–237.

[*Kozmoplán* — *kozmickej loď*.] — Pravda 17. 7. 1961, s. 4. — Tamže: [„Priekazný“] (8. 7., s. 4). — [Pomenovania bábok v slovenčine a češtine] (29. 7., s. 4). — [Vyjadrenie „straty na mŕtvych a ranených“] (26. 8., s. 4). — [Výraz *čachre-machre*] (9. 9., s. 4). — [Slová *plus* a *minus*] (18. 11., s. 4).

Medzinárodná konferencia o poetike vo Varšave. — Slovenská literatúra, 8, 1961, s. 236–241 (správa o medzinárodnej konferencii o otázkach poetiky a štylistiky, konanej v dňoch 18.–27. 8. 1960 vo Varšave).

1962

- Ku klasifikácii štýlov spisovného jazyka. — In: Slavica Pragensia. 4. Red. V. Barnet et al. Praha, Universita Karlova 1962, s. 617–621.
- Základné problémy jazykového štýlu umeleckej literatúry. — Slovenská literatúra, 9, 1962, s. 195–206.
- Štruktúra textu epickej prózy. — In: Otázky prózy. Red. O. Čepan, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962, s. 64–84.
- Poznámky o jazyku a štýle súčasnej prózy. — Zlatý máj, 6, 1962, s. 10–15.

- J. Mistrík, Praktická slovenská štylistika. Bratislava 1961. — Slovenská reč, 27, 1962, s. 182–185 (recenzia).
- Nové vydanie ruskej štylistiky umeleckej reči. [A. I. Jefimov, Stilistika chudožestvennoj reči, 2. vyd., Moskva 1961.] — Slovenská literatúra, 9, 1962, s. 256–257 (ref.).
- O. I. Burmistrenko, Jazyk i stil romana M. Gorkogo Mať, Kyjiv 1961. — Slovenská literatúra, 9, 1962, s. 491–492 (ref.).
- [„To hovorí mnohé“ — to hovorí mnoho.] — Pravda, 17. 2. 1962, s. 4. — Tamže: [Štipce, kvačky, koliky, količky] (26. 5., s. 4). — O jednom novom druhu pamäti (9. 6., s. 4). — [Pomenovanie kukurice] (21. 7., s. 4). — [Názvy rozličných druhov obilia] (11. 8., s. 4). — [Slovo povoja] (6. 10., s. 4). — [Slovenské ekvivalenty čes. slova stěžejní] (13. 10., s. 4).
- Ako to správne vyjadriť. — Práca, 10. 11. 1962, s. 5.

1963

- Slovník slovenského jazyka. 3. P — R. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 8°. 911, [1] s. (spoluautorka).
- Štýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej slovenčiny. — In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963, s. 117–133.
- Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny. — Slovenská reč, 28, 1963, s. 17–32.
- Z problematiky modernej štylistiky a štylistickej terminológie. — Československý terminologický časopis, 2, 1963, s. 129–148.
- Najväčšie biele miesta sú v slovenskej štylistike? — Slovenská reč, 28, 1963, s. 295–299.

[Záver k diskusii o štýloch súčasného jazyka na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, konanej v dňoch 2.–4. 4. 1962 v Bratislave.] — In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963, 157–159.

Tri praktické štylistiky. [1. Praktičeskaja stilistika russkogo literaturnogo jazyka. Autori: A. V. Abramovič, J. A. Bečikov, V. N. Vakurov, V. P. Vomperskij, M. V. Zarva, M. S. Paňuševa, Moskva 1962. — 2. E. Koelwel, Ratschläge zu einem guten Deutsch, Berlin 1956. — 3. J. Mistrík, Praktická slovenská štylistika, 2. vyd., Bratislava 1963.] — Slovenská literatúra, 10, 1963, s. 498–500 (ref.).

Ako písať slovo „striptíz“? — Slovenská reč, 28, 1963, s. 313.

Čo znamená „zazveriť“? — Práca, 13. 1. 1963, s. 5. — Tamže: Ako písať striptíz (26. 5., s. 5).

1964

- Príspevok k štýlu štúrovskej prózy. Štýl prózy Jána Kalinčiaka. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 8°. 205, [1] s.

Hľadanie výrazu. O štýle súčasnej prózy pre mládež. Bratislava, Mladé letá 1964. 8°. 177, [3] s.

Slová *dolu, dole* sú len príslovkami? — Slovenská reč, 29, 1964, s. 38–40.

K analýze štýlu drámy. — Slovenská reč, 29, 1964, s. 151–165.

Prostriedky a postupy humoru v próze štúrovského obdobia. — In: Z historickej poetiky. 1. Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 176–210.

Kalinčiakov humor a štýl. — In: Štylistické rozborý umeleckých textov. Red. J. Mistrík — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 33–41.

Kde je terč? — Kultúrny život, 19, 1964, č. 37, s. 10.

Literatúra a jazyk. [Litteraria — štúdie a dokumenty VI, Bratislava 1963.] — Slovenská reč, 29, 1964, s. 112–115 (recenzia).

K významu slova *znik*. — Slovenská reč, 29, 1964, s. 309.

Etiópia, Abesínia, Habeš. — In: Jazyková poradňa. 3. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 92–93. — Tamže: *Potme-húd* (s. 109–110).

Zpráva o brnenskej konferencii o aktuálnych otázkach teórie verša. — Slovenská reč, 29, 1964, s. 365–368 (správa o konferencii, konanej v dňoch 13.–15. 5. 1964 v Brne).

1965

Štylistika. Bratislava, Obzor 1965. 8°. 226, [4] s.

Slovník slovenského jazyka. 5. V — Ž. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 8°. 847, [1] s. (spoluautorka).

Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 8°. 1139, [1] s. — 2. vyd. (zrevidované): 1966. — 3. vyd. (zrevidované): 1970. (spoluautorka).

The Basic Characteristics of the Category of Individual Linguistic Style. — In: Asian and African Studies 1. Red. J. Blaškovič. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 131–138.

Z problematiky dvoch štylistických kategórií. — In: Jazykovedné štúdie. 8. Spišový jazyk — štylistika. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 188–210.

K problematike štylistického zafarbenia. — Československá rusistika, 10, 1965, s. 88–92.

Z problematiky historickej štylistiky. — In: Z historickej poetiky. 2. Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, 5–23.

„Aerodýn“ či *aerodyn*? — Slovenská reč, 30, 1965, s. 60.

1966

O jednej analýze sémantickej výstavby básne. — In: Teorie verše. 1. Red. J. Levý. Brno, Universita J. E. Purkyně 1966, s. 185–188.

Štylistické kvalifikátory v Slovníku slovenského jazyka. — Slovenská reč, 31, 1966, s. 146–153.

Štýlová jednota v historickej próze Z. Dónčovej. — Slovenská reč, 31, 1966, s. 277–283.

Umelecké dielo ako predmet výskumu; komplexnosť výskumu umeleckého diela. — In: Jazyk a umelecké dielo. Red. J. Ružička et al. Bratislava, Mladé letá 1966, s. 188–193.

Novšia próza pre mládež. — Pravda, 8. 4. 1966, s. 2 (poznámky k štylistickej a jazykovej stránke niektorých novších diel).
 Poézia a próza oravského človeka. — Predvoj, 2, 1966, č. 25, s. 14 (jazyk a štýl zbierky krátkych próz M. Jančovej Carlucci, Bratislava 1966).
 Prísľuby najnovšej slovenskej prózy. — Predvoj, 2, 1966, č. 28, s. 6—7.
 [Diskusné príspevky na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.—23. 6. 1965 v Smoleniciach.] — Slovenská reč, 31, 1966, s. 77, 92—93.
 Na margo marginálií Viliama Marčoka. — Slovenská literatúra, 13, 1966, s. 105—106 (odpoveď na recenziu autorkinej práce *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy*).
 Odpoveď M. Šalingovej na recenziu J. Mistrika. — Slovenské pohľady, 82, 1966, č. 7, s. 119—121 (odpoveď na recenziu autorkinej publikácie *Štylistika*).
 Ešte raz o malom tučnom. — Kultúrny život, 21, 1966, č. 24, s. 5 (odpoveď na kritiku *Slovníka cudzích slov* od S. Šalinga — M. Šalingovej — O. Petra; spoluautorka).
 Novšie výskumy jazyka a štýlu modernej prózy. [Jazyk a štýl modernej prózy, Bratislava 1965.] — Slovenská reč, 31, 1966, s. 358—361 (recenzia).
 Ide o súčasnú štylistiku. [J. Mistrik, Slovenská štylistika, Bratislava 1965.] — Predvoj, 2, 1966, č. 16, s. 14 (recenzia).
 O slove *sená*. — Slovenská reč, 31, 1966, s. 371—372.
 Čo znamená slovo *časom*. — In: Jazyková poradňa. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 186—187. — Tamže: Poznámka o slove *šuviks* (s. 385—386). — O slove „pome“ (s. 443—444).
 Nelámte si jazyk! — Kultúrny život, 21, 1966, č. 18, s. 5.

1967

Dublety a varianty v Slovníku slovenského jazyka. — Slovenská reč, 32, 1967, s. 25—32.
 Hovorové prostriedky v publicistickom štýle. — In: O jazyku a štýle slovenskej publicistiky. Bratislava, Zväz slovenských novinárov 1967 (rozm.), s. 26—38.
 K štýlovému profilu prózy L. Ťažkého. — In: Z dejín a problémov slovenskej prózy. Red. J. Noge. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, 226—240.
 Pozor na dvojnásobné preklady. — Kultúra slova, 1, 1967, s. 338—340.
 Ešte o kritériu reprezentatívnosti. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 69—70. — Tamže: Spisovná norma a umelecký štýl (s. 246—253).
 [Diskusné príspevky na seminári o jazyku a štýle slovenskej publicistiky, konanom v dňoch 3.—4. 10. 1966 v Bratislave.] — In: O jazyku a štýle slovenskej publicistiky. Bratislava, Zväz slovenských novinárov 1967 (rozm.), s. 78—79, 146—148.
 Aktuálnosť štylistických rozborov. [Štylistické rozborov umeleckých textov, Bratislava 1964.] — Slovenská reč, 32, 1967, s. 183—185 (recenzia).
 Znovu o literárnej avantgarde. [O literárnej avantgarde, Bratislava 1966.] — Slovenská reč, 32, 1967, s. 248—251 (recenzia).
 „Zatvárací špendlík“ alebo *spinka*, *sponka*, *zápinka*? — Slovenská reč, 32, 1967, s. 252—253. — Tamže: *Knihárstvo — kniháreň* — „kníhväzačstvo“ (s. 318).
 Možno sa „dostať s dakým do križku“? — Kultúra slova, 1, 1967, s. 244.
Ostredky, či „*Osredky*“, „*Odstredky*“, „*Ostriedky*“ alebo „*Odstriedky*“, „*Osriedky*“? — Kultúra slova, 1, 1967, s. 96. — Tamže: *Rajčinový*, *paradažkový*, či *rajčiakový pretlak* (s. 190). — Možno zamieňať slová *múčnik*, *koláč*, *zákusok*? (s. 253).
Ste bojzhlivý, či „*bojácný*“? — Večerník, 2. 9. 1967, s. 5. — Tamže: *Aj vy robíte dačo „na plné pecky“* [?] (30. 9., s. 5). — Poznate *alou*, či „*aloe*“ [?] (4. 11., s. 5).

1968

Slovník slovenského jazyka. 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 8°. 331, [3] s. (spoluautorka).

Model sémantickej štruktúry básne. — In: Teorie verše. 2. Red. J. Levý — K. Palas. Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 39–44.

Z problematiky historickej lexicológie. — Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 231–241.

Z teórie expresivity. — Slovenská reč, 33, 1968 s. 162–171.

Hľadanie štýlu dobrodružnej prózy. — Kultúra slova, 2, 1968, s. 140–144.

„Purkrabí“ na falošnej stope. — Večerník, 8. 2. 1968, s. 3 (k čl. Z. Gazdika Za tú našu slovenčinu?, Večerník, 1. 2. 1968, s. 3).

K. Horálek, Filosofie jazyka, Praha 1967. — Slovenská reč, 33, 1968, s. 251–253 (recenzia).

N. Krausová, Príspevky k literárnej teórii. Poetika románu. Bratislava 1967. — Slovenská reč, 33, 1968, s. 120–122 (recenzia).

O slovách živica (čes. pryskyřice) a bitumen (čes. živice). — Slovenská reč, 33, 1968, s. 259–260. — Tamže: Norimberk, či Norimberg? (s. 263–264). — „Batoľa, batolif sa, batolivý?“ (s. 384–386).

Seno a sená. — In: Jazyková poradňa. 5. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 50–51. — Tamže: Vráťane — včítane (s. 120–121). — O slovách blízko, blízko, nablízko, nablízku a poblíž (s. 121–122). — O slovách hore, dolu (s. 123–124). — Má to čosi do seba? (s. 247–248). — O výslovnosti slova laser (s. 320–321).

Na slovičko... o slove. — Umelecké slovo, 6, 1968, s. 21, 43, 69, 93, 115, 142, 161, 189, 213, 237, 259, 281.

Európsky charakter slovenčiny a čo s tým súvisí. — Pravda, 1. 3. 1968, s. 7. — Tamže: Prežitkom je národ alebo jeho reč? (5. 7., s. 7).

Poznáte slovo dormitórium? — Večerník, 9. 3. 1968, s. 5. — Tamže: Vydavateľstvo či nakladateľstvo? (4. 5., s. 5).

Seminár o vyučovaní slohu pre učiteľov slovenčiny. — Kultúra slova, 2, 1968, s. 86–87 (správa o seminári o vyučovaní slohu pre učiteľov Západoslovenského kraja, konanom dňa 6. 12. 1967 v Bratislave).

1969

Sloveso *ziabať* a jeho odvodeniny v slovenčine. — Slovenská reč, 34, 1969, s. 282–286.

Witold Doroszewski o jazykovej kultúre. — Kultúra slova, 3, 1969, s. 355–356.

W. Dressler, Studien zur verbalen Pluralität. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen, Wien 1968. — Slovenská reč, 34, 1969, s. 245–246 (recenzia).

Pripomienkovať? — Slovenská reč, 34, 1969, s. 122. — Tamže: Existencializmus, či „existencializmus“? (s. 319–320).

First Lady je Prvá Dáma, Prvá dáma, či prvá dáma? — Kultúra slova, 3, 1969, s. 176–177. — Tamže: O jednom „návoде na použitie“ (s. 312–313).

„Luháť si do vrečka“? — Kultúra slova, 3, 1969, s. 125–126.

Ahoj? Ahoj! Ahoj! — Javisko, 1, 1969, s. 121. — Tamže: Že? Že...? Že...? Že? (s. 121). — Ako sa máš? — Ako o mňa dbáš! Jak sa máš? — Jak o mňa dbáš! (s. 215). — Barbra a prezidentko (247). — Ako zmokne Slováč? (s. 281). — Bez krikú..., nie „bez halasu“ (s. 313). — Ale si ma previedol! (s. 341). — Malo to pointu? (s. 377).

O daktorých problematických slovách. — P 24 — Pravda na weekend, 2, 1969, č. 12, s. 6. — Tamže: Jazyková kultúra inde (č. 44, s. 6).

15 rokov spevu Elvise Presleyho. — Večerník, 17. 3. 1969, s. 3. — Tamže: O menách jedného druhu raných jablč (11. 8., s. 3).

1970

Lingvističke teórie o sistemima u leksici. — Filološki pregled, 3–4, 1970, s. 77–91.

Expresívny príznak. — Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 154–171.

Teória — metóda — analýza — interpretácia. — Romboid, 5, 1970, č. 6, s. 37–42.
Z problematiky číselníkov a číselných výrazov. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 179–184, 228–235.

Nové úspechy slovenskej rozhlasovej hry (P. Karvaš, Absolútny zákaz čiže balada o poslušnosti). — Slovenská reč, 35, 1970, s. 29–38.

Daktoré jazykové chyby z oblasti zdravotníctva. — Kultúra slova, 4, 1970, s. 153–155.

Hľadáme výraz. — Kultúra slova, 4, 1970, s. 17.

[Diskusný príspevok na VI. medzinárodnom zjazde slavistov konanom v dňoch 7.–13. 8. 1968 v Prahe.] — Akta sjazdu. 2. Red. B. Havránek et al. Praha, Academia, 1970, s. 442.

F. Miko, Estetika výrazu, Bratislava 1969. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 387–391 (recenzia).

Fantazijný. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 60–61.

List národnému podniku Kávoviny v Sereďi. — Kultúra slova, 4, 1970, s. 213–215. — Tamže: Pomohli ste nám pri hľadaní výrazu (s. 310–311).

Že vraj *Štastena*. — Javisko, 2, 1970, s. 29. — Tamže: [Rad — „rada“] (s. 53). — *Spevák číslo jeden — herec číslo jeden!* (s. 89). — Návrh na zlepšenie (s. 119). — Iba Zem je gulatá... (s. 155). — *Dobrá rada nad zlato alebo dobrá rada stojí groš!* (s. 189). — *Maxi? Mini? Sexi? Senzi?* (s. 275). — *Ide tu o kožu* (315). — Trápenie s menami (s. 338). — Vyslovujeme *l* v cudzích slovách? (s. 371).

Z dejín slovenskej odbornej terminológie. [M. Vytíjalová, Bernolákov autentický slovníček spred roku 1770. (štvorjazyčná nomenklatúra v Panklovom spise Compendium oeconomiae ruralis z roku 1770 a 1777 a jej autorstvo. Bratislava 1969.) — Nové slovo, 12, 1970, č. 13, s. 22 (ref.).

Hold veru nie je „holt“. — Pravda na víkend, 3, 1970, č. 14, s. 6. — Tamže: Spoločnosť — jazyk — príroda (č. 30, s. 6).

Čo nosíte? — Večerník, 9. 2. 1970, s. 2 (o pomenovaniach odevov).

Lexikologicko-lexikografická konferencia v Smoleniciach. — Typografia 70, 1970, s. 193–194 (správa o konferencii konanej v dňoch 4.–7. 5. 1970).

Päťdesiatka prof. Františka Miku. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 112.

1971

Štúrovská pravopisná prax v Kalinčiakovej próze. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 160–169.

Ustálené spojenia so slovom *jazyk* v slovenčine a v češtine. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 348–361.

Aktualizovaná expresivita lexikálnych prostriedkov. In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971, s. 30–46.

Jeden typ zemepisných názvov preberaných z nemčiny. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 93–98.

Klady a zápory terminológie osobnej kultúry. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 335–345.

Teória textu a teória štylistiky. [F. Miko, Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie, Bratislava 1970.] — Slovenská literatúra, 18, 1971, s. 289–300 (recenzia).

B. Dupriez, L'étude des styles. La Commutation en Littérature. Montreal — Paris — Bruxelles 1969. — Die Sprache, 18, 1971, s. 66–67 (ref.).

P. Ondrus, Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine, Bratislava 1969. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 268–270 (ref.).

Letopis Pamätníka slovenskej literatúry 1970, Martin 1970. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 383–384 (ref.).

O príd. mene *divúci* a jeho použití. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 62–63. — Tamže: O slovných spojeniach *zdravé jadro*, *bytové jadro* (s. 332–334).

- Blízo, blízko* (nie „poblíž“), *nabližko, nabližku*. — In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 23. — Tamže: *Dolu a hore* (s. 56). — *Existencializmus* (s. 69). — *Hôlka* (s. 83). — *Laser* (s. 126). — *na tom čosi je/bude* (s. 157). — *Os a osa* (s. 187). — *Seno a sená* (s. 255–256). — *Štepenie a štiepenie* (s. 289).
- Nepovedzte to nikomu*. — Javisko, 3, 1971, s. 21. — Tamže: *Chvála chvalkov chválenkárov* (s. 55). — O výslovnosti slova *mestečko* (s. 75). — *Weimar je Weimar, ale Rhein je Rýn* (s. 121). — *Mám povedať dačo z mosta doprosta?* (s. 143). — *Zavádzať a prevádzať* (s. 187). — Kedy odzvoníme papierovej výslovnosti? (s. 207). — *Radradom* (s. 269). — *Prišli ste na dačo, či k dačomu?* (s. 309). *A on to tak „ukrutne“ rád* (s. 373).
- VI. letný seminár slovinského jazyka, literatúry a kultúry v Lubľane (29. 6. — 11. 7. 1970). — Slovenská reč, 36, 1971, s. 58–59 (správa).

1972

- Malý slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 8°. 622, [1] s.
- Základná klasifikácia kompozičných typov jazykových prejavov. — Slovenská reč, 37, 1972, s. 204–213.
- O czasownikach *przedrzeźniać i podrieźnac* sa. Prel. Bartnicka. — Poradnik Językowy, 1972, s. 87–88.
- Štylistická onomastika a jej perspektívy. — In: Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Onomastika. 3. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. XI. — 6. XI. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972 (rozm.), s. 158–169.
- K charakteristike antroponymického modelu. — In: Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Onomastika. 3. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. XI. — 6. XI. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972 (rozm.), s. 51–52.
- Diskusné príspevky. — Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6. — 9. októbra 1965. Bratislava 1972 (rozm.), s. 154–155, 367.
- Martin Hattala — významný jazykovedec. [Martin Hattala, 1821–1903, Trstená 1971.] — Slovenská reč, 37, 1972, s. 112–114 (ref.).
- Manual of Lexicography, Praha 1971. — Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 91–96 (recenzia).
- Úspešný rozbor štýlu umeleckej prózy. [J. Findra. Rozbor štýlu prózy. Prostriedky a postupy Jašíkovho individuálneho štýlu. Bratislava 1971.] — Slovenská literatúra, 19, 1972, s. 282–285 (recenzia).
- R. Urbančič, O jazykovni kulturi, Ljubljana 1970. — Slovenská reč, 37, 1972, č. 6, s. 383–385 (ref.).
- Pšeno* — čes. *jáhly*, *pšenovník* — čes. *jáhelník*. — Slovenská reč, 37, 1972, s. 63–64.
- [O zlozvykoch v reči.] — Javisko, 3, 1972, s. 75.
- O križení väzieb. — Nedeľná Pravda, 5, 1972, č. 9, s. 6.
- Vyše 50. výročie? — Kultúra slova, 6, 1972, s. 95–96.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Slovenská reč, 29, 1964 — 35, 1972 (členka red. rady).
Redakčná činnosť v publikáciách: Slovník slovenského jazyka. 5. Bratislava 1965 (spolupráca).

Zostavil L. Dvonč

Zo slovotvorného vývoja slovenčiny

Monografiu Juraja Furdíka *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 84 s.), ktorá vyšla ako 7. spoločenskovedný zôšit v sérii *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae* (v Prešove) a ktorú autor skromne nazýva „zôšitom“, treba hodnotiť spolu s dvoma Furdíkovými štúdiami *O tvorení názvov deja a výsledkov deja v štúrovskom období* (AFPh UŠP, Jazykovedný zborník, Bratislava, SPN 1968, s. 89–106) a *O tvorení niektorých deverbatív v matičnom období* (AFPh UŠP, Jazykovedný zborník. 2. Bratislava, SPN 1969, s. 85–101). Tento celok, ktorý iba z technických príčin nevyšiel v jednom spoločnom zväzku, pokladáme za dôkladnú sondu do slovotvorby slovenčiny z hľadiska metodologického i materiálového.

Metodologické otázky z oblasti tvorenia slov nastolila u nás už *Slovotvorná sústava slovenčiny* v r. 1959 (autor J. Horecký) a jej doplnená reedícia *Slovenská lexikológia, Tvorenia slov* (1971). Ďalšie nové postrehy nájdeme aj v štúdiách K. Buzássyovej v Jazykovednom časopise SAV a v jej kandidátskej dizertácii, ktorá je v tlači s názvom *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. J. Furdík si však vzhľadom na svoj špeciálny pracovný úsek musel metodologickú problematiku ešte inak rozšíriť. Nenadviazal na Horeckého sémantické skupiny, ale podľa Dokulilovho *Tvorení slov v češtině*, 1 (Praha 1962) spracúva jednu onomaziologickú kategóriu – spredmetnené názvy deja. V tejto súvislosti bude vhodné poukázať, že v našej literatúre už B. Letz vo svojich *Kmeňoslovných úvahách* (Martin, Matica slovenská 1943, s. 116–128) spracoval kapitolu s názvom *Mená dejového významu* (*Nomina actionis*). Letz však pristupoval k tejto problematike z mladogramatických pozícií a okrem toho nemal dostatočné množstvo rôznorodého materiálu. J. Furdík si však veľmi starostlivo ujasňuje metódu svojho postupu a dôkladne i kriticky si vyberá a triedi mnohonásobne bohatý materiál zo slovníkov i autorov.

Furdíkova knižka má štyri kapitoly: 1. O niektorých metodologických východiskách pri výskume novšieho slovotvorného vývoja. 2. Cieľ a postup práce. 3. Tvorenie dejových substantív na rozhraní 19. a 20. storočia. 4. O niektorých tendenciách v slovotvornom vývoji slovenčiny po roku 1918. Aby sme si mohli utvoriť naozaj ucelenú predstavu o priebehu vývoja názvov spredmetneného deja od štúrovskej kodifikácie, ktorá je Furdíkovi východiskom, cez matičné obdobie až po periódu pomatičnú, ako ju autor podáva v tretej kapitole svojej práce, žiada sa vsunúť pred ňu staršie dve Furdíkove štúdie, ktoré sme uviedli vyššie. Potom však veľmi krátka 4. kapitola, kde autor poukazuje na niektoré všeobecné tendencie vo vývoji slovenskej slovotvorby po r. 1918, ale nevenuje pozornosť názvom spredmetneného deja, pôsobí trochu neorganicky.

Furdíkovo zachytenie vývoja je paralelné navrstvovanie jednotlivých synchronických prierezov, čím sa plasticky ukazuje i kontinuita, ale i digresie, rozdielnosti, zlomy v rámci vývinu kategórie dejových substantív.

Výber substantívnych názvov deja ako predmetu výskumu autor odôvodňuje teoreticky: ide o abstraktá s centrálnym postavením v skupine deverbatív; ich výskyt je hojný v spisovnej slovenčine už od jej začiatkov a ich slovotvorné prostriedky sa uplatňujú aj v iných onomaziologických kategóriách, čo sa v priebehu vývoja prejavuje čím ďalej tým výraznejšie. Autor napr. ukazuje, že v pomatičnom období sa prvý raz vyskytujú deriváty odvodzované od slo-

vesného základu príponou *-(a)čka* (*vyjednávčka*) aj vo funkcii názvov prostriedkov deja (*mláčačka, trepačka*); alebo názvy typu *člapkanina* sú len v malom počte názvami deja, ale zato na 80 % sa vyskytujú ako názvy výsledkov deja (napr. *prihorenina, pozlievaniny*).

J. Furdík v rámci onomaziologickej kategórie spredmetnenia deja vymedzuje 11 produktívnych typov (s. 21 n.). Na prvom mieste sú to slovesné podstatné mená, zakončené na *-nie/-tie* (v štúrovskej podobe na *-ňa/-tja/-ta*), napr. *bádanie, čítanie* (ale J. Furdík neuvádza doklad typu *tŕpnutie*); 2. bezkoncovkové maskulína od bezpredponových aj predponových slovies (*beh, skok a výskok, záver*); 3. bezpríponové feminína s troma podtypmi (*vzbura — chôdza — odpoveď*); 4. feminína na *-ka* (*prednáška*); 5. maskulína na *-ok* (*prírastok*); 6. feminína na *-ba/-oba/-tba* (*voľba, žaloba, modlitba*); 7. maskulína na *-ot* (*gagot*); napokon štyri typy feminín: 8. na *-(a)čka* (*oberačka*); 9. na *-anka* (*uvítanka*); 10. na *-vica/-nica* (*hrmavica, žranica*); 11. na *-ina* (*vidina, tesárčina*).

Furdíkova analýza takto roztriedeného materiálu zo všetkých skúmaných období ukazuje, že v rámci danej onomaziologickej kategórie nepribúdajú nové postupy a spôsoby tvorenia, ale nastávajú iba presuny v produktivite jednotlivých typov, v ich štylistickom využití, v synonymite týchto spôsobov odvodzovania, ako aj v prechodoch do iných onomaziologických kategórií. Furdíkove závery napr. ukazujú, že v štúrovskom období najproduktívnejší odvodzovací typ — slovesné podstatné mená, ktoré mali absolútnu prevahu z hľadiska tvorenia — sa už v matičnom období odsúvajú do úzadia a prevahu nadobúdajú iné spôsoby tvorenia. V matičnom období je na jednej strane veľká rozkolísanosť, znásobuje sa synonymita odvodzovacích prostriedkov, ale na druhej strane sa začína kryštalizácia dominantných typov, ktorá sa ustáľuje až v pomatičnom období.

Autor skúma nielen odchodné javy v jednotlivých oblastiach, ale aj v rámci tých istých období napr. rozdielnu proporcionálnosť synonymity slovotvorných prostriedkov u jednotlivých autorov a v jednotlivých štýloch. Plastickosť takto získaného obrazu dokresľujú tabuľky a štatistické údaje. Nezanedbáva sa ani jazyková teória bežná v príslušných obdobiach a jej odraz v praxi.

Malým technickým nedopatrením Furdíkovej práce je, že sa symboly vo vzorcoch používajú skôr (porov. s. 11, 20–21), ako sa vysvetľujú (s. 22), čo sa dá pochopiť, ak uvážime, že príslušnú symboliku autor použil už v štúdiách publikovaných predtým.

Furdíkova analýza vývoja dejových substantív v slovenčine je veľmi inštruktívna. Dáva podnet podobnou metódou urobiť podrobný výskum pre všetky onomaziologické kategórie odvodených slov, pravda, aj s poslednou kapitolou po r. 1918, kde sa iste ukážu ešte ďalšie závažné okolnosti, najmä pokiaľ ide o štylistickú diferenciaciu a synonymitu jednotlivých odvodzovacích formantov.

Škoda, že redaktor publikácie nevenoval väčšiu pozornosť technickej úprave textu, aby výrazne typograficky diferencoval doklady od vlastného textu. (Porov. napr. s. 18–19; 45; 49–51, 60, 62).

Rovnako sa malo viac dbať na zalomenie niektorých poznámok pod čiarou a na niektorých miestach na korektúry, napr.: ... v ktorých „poverujú“ iné zretele namiesto prevažujú; ... začlenenie utvoreného slova „od“ slovnej zásoby namiesto ... do slovnej zásoby ... (s. 16).

Hoci Furdíkova práca nedotiahla teoretické závery pre vývin skúmanej onomaziologickej kategórie a pre jej stav aj v súčasnej spisovnej slovenčine —

napokon titul práce jasne hovorí, že ide len o kapitoly z tejto problematiky —, predsa má závažný dosah nielen metodologický, ale aj praktický. Pre výskum prudko narastajúcej slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny dáva inštruktívne smernice, keď poukazuje na presun produktivnosti jednotlivých odvodzovacích prostriedkov, teda rešpektuje pohyb v jazyku, i na možnosti synonymity týchto prostriedkov a ich štylistické využitie. Tým dáva podnety aj pre prácu v oblasti jazykovej kultúry, aj zreteľne ukazuje, že to, čo sa tvorí ústrojne, má predpoklad na zaradenie do slovotvorného systému a tak aj na udržanie sa v jazyku.

M. Marsinová

ALBERTY, J. — GINDL, J. — KOČIŠOVÁ, A.: **Cesty za poznáním minulosti.** Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970. 372 s.

Túto knihu vydalo Stredoslovenské vydavateľstvo ako 100. jubilejnú publikáciu edície *Náš kraj*. Úvod knihy tvorí obsiahla štúdia J. Albertyho o problémoch vyučovania dejepisu (s. 7—40). Ďalšou časťou je vlastné jadro knihy — dokumenty z rokov 1543—1847 s obrazovými prílohami (spolu 122 dokumentov; s. 43—362) a nakoniec sa uvádza bibliografia regionálnej historiografie, ktorú vydalo Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici (str. 363—367). V závere úvodnej štúdie sa hovorí nakrátko o poslaní a možnostiach využitia uverejnených dokumentov, ktoré boli vybraté tak, aby ukazovali „na problémy všedného života stredovekého človeka“ (s. 39). Tam sa vysvetľuje aj spôsob prepisu uverejnených dokumentov.

Zhodnotenie tejto publikácie z pera historika J. Vozára už vyšlo v *Historickom časopise*, 19, 1971, s. 459—461. Pretože kniha prináša texty, ktoré možno využiť aj pri výskume dejín slovenského jazyka, pripájame o nej aj tu niekoľko poznámok.

Je nevyhnutné najmä v knihe takéhoto určenia (pomôcka pri vyučovaní dejín feudalizmu) viesť jej používateľov k správne mu pochopeniu zmyslu uverejnených textov, pretože najmä slovná zásoba prešla v priebehu niekoľkých storočí značným vývinom a zmenami. Autori sa o to usilujú najmä tak, že na konci každého dokumentu podávajú vysvetlenie predovšetkým o tých slovách, ktoré sú pre dnešného čitateľa už nezrozumiteľné. Tieto slová úzko súvisia so životom vtedajšej spoločnosti a nemožno vysvetliť ich významy bez dôkladnejšej jazykovednej a historickej (vlastivednej) prípravy. Tu sa vydavateľ dokumentov často stretne s mnohými úskalia mi, na prekonanie ktorých treba vynaložiť nemálo úsilia. A práve tu autori spomínanej knihy (edície textov) často stroskotávajú. Napríklad pri objasňovaní významu latinských slov, resp. slov latinského pôvodu sa často nerešpektujú rozdiely medzi klasickou latinčinou a latinčinou, aká sa u nás v 16.—18. storočí v takom veľkom rozsahu používala; nemožno teda tieto latinské slová v textoch 16.—18. storočia „objasniť“ len podľa slovníka klasickej latinčiny. Na ilustráciu si tu všimneme niektoré takéto slová z textov 16.—17. storočia uverejnených v recenzovanej knihe. Tak napr. na strane 49 sa vysvetľuje, že slovo *resolvovať* sa v texte 2.

dokumentu používa vo význame „uvoľniť“, kým správny výklad by tu bol „rozhodnúť“ (v texte je to slovo v rade významovo blízkych slov *zavriti*, *uložiť* a *resolvovati* – s. 44).

Na strane 69 sa hovorí, že slovo *produkovať* má v príslušnom dokumente význam „dokázať, vyrobiť“, ale v skutočnosti sa tam používa vo význame „predložiť, predostrieť“. V texte *ma prede všemi svůj rodny a vyučení sveho list mistrom pred luodnou ukazati a producovati* (s. 60) sa dvojicou slovík *ukazati* a *producovati* vystihuje v podstate tá istá skutočnosť. Latinské sloveso *producere* malo vtedy aj terminologický význam „predložiť, predostrieť, predviesť“ (ako dôkaz) a takýto význam malo potom aj po prevzatí do slovenčiny, kde bolo knižným jazykovým prvkom. A tak bolo možné *produkovať* (predložiť, predostrieť) napr. na súde ako dôkazový materiál písomné svedectvo alebo nejaký iný doklad. *Produkovať*, t. j. predložiť ako doklad bolo možné napr. aj kvitancie, potvrdenky pri súhrnnom vyúčtovaní a pod.

Obdobným prípadom je aj sloveso *komparovať*, ktoré nachádzame (v zápornom tvare) v tom istom texte. Na strane 69 vysvetľujú autori knihy, že *nekomparovať* znamená „nevyrovnáť sa“. V texte (sú to články kováčskeho cechu) sa však hovorí, že sa všetci majstri majú raz za štvrtrok zísť na cechovej schôdzke. Od účasti oslobodzuje len nejaká závažná príčina (napr. ťažká choroba). A v tejto súvislosti sa tam hovorí: *Ktery by pak mimo dostatečnej příčiny nekomparoval, ten ma jeden zlaty uhersky do luodni položice prepadnutí* (s. 61) Sloveso *nekomparovať* sa tu používa vo význame „nepísať“. Sloveso *comparere* je vo význame „prísť“ dobre známe z vtedajších latinských textov a v tomto význame sa preberalo i do slovenských kontextov.

Na strane 95 sa hovorí, že slovo *kantry* znamená „hlavné pôstne obdobia“. Avšak v texte na strane 94, na ktorý sa toto vysvetlenie slova *kantry* vzťahuje, sa hovorí o štyroch kantroch – svätajurskom, svätójánskom, svätomichalskom a vianočnom. Sú to termíny, ku ktorým poddaní boli povinní skladať štvrtročné poddanské dávky (v tomto konkrétnom prípade len v peniazoch). Používa sa tam aj jednotné číslo *kantor* (z lat. *quaterpora* < *quattuor tempora*, z toho aj nem. *Quatember*¹). A v tomto prípade slovo *kantor* (množ. č. *kantry*) nemožno stotožniť so slovom *kantry* známym z náboženskej terminológie a označujúcim pôstne obdobia, hoci v obidvoch prípadoch ide o štyri obdobia. Ani časovo sa cirkevné kántry nezhodujú s termínmi (kantrami) odvádzania poddanských dávok.

Nemožno pokladať za výstižné ani vysvetlenie, že sloveso *kondonovať* sa v tom istom texte používa vo význame „darovať, pridávať“. Výstižnejším vysvetlením významu tohto slovesa by bolo „odpustiť, zľaviť“. Spojenie *na instanciu* v texte na strane 105 (*na instanciu a žalobu tych lidí*) má terminologickú povahu a zodpovedá mu spojenie *na žiadosť*, známe tiež zo starších slovenských písomností. Obidve tieto spojenia vychádzajú z latinskej predlohy *ad instantiam*. Nie je teda výstižné vysvetlenie na strane 106, kde sa uvádza slovo *inštancia* s významom „naliehanie“. Ináč sa slovo *inštancia* (*instancia*) používalo, pravda, aj vo význame „prošba“.

Nepresné a nesprávne vysvetlenia sú aj pri ďalších slovách. Nesprávne sa napríklad vysvetľuje význam slovesa *handlovať* ako „jednať“ na strane 69 – k textu na strane 68, kde sú významovo blízke slová v spojení *handlovati* a či-

¹ MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957, s. 191.

niti. Ide tu teda o význam „konať“. Význam „konať“, a nie „jednať“ má sloveso *handlovať* i v texte na strane 44. Sloveso *gvaltovať* má význam „robiť násilie, násilím (resp. aj protiprávne) konať, presadzovať násilím svoju vôľu“. Význam „poškodzovať“ (s. 72) nie je teda dostatočne výstižný. Rovnako tak slovo *gvalt* sa v texte na strane 80 používa vo význame „násilie“ (na strane 81 sa vysvetľuje, že slovo *gvalt* sa tam používa vo význame „poškodenie“). Nesprávne je z kontextu vydedukovaný význam „nakupovač prachu“ pri slove *centnar* (s. 79, text na strane 75), ktoré označuje váhovou jednotku. To isté možno povedať o slove *partaj* (= strana, stránka), pre ktoré sa postuluje význam „zákazník“ (s. 142, text na strane 138).

V texte na strane 80 sa hovorí, že hrnčiar Andraš z Iliašovej i v Krupine v meste sve remeslo prodaval a tam s poctivim cachom na jeden ort peněz zjednal. Na strane 81 je k tomu vysvetlenie: Na jeden ort = na jedno miesto. V skutočnosti tu ide o ort peněz, t. j. trhový peniaz, t. j. poplatok za miesto na trhu (maď. *helypénz*). Na strane 87 sa vysvetľuje, že sloveso *zbyvať* sa v texte na strane 83–84 používa vo význame „zamestnávať sa“. Ide tam však o niečo celkom iné. Sloveso *zbyvať* znamená tam „plniť, vykonávať poddanské povinnosti“ (vo forme platenia daní a poddanských dávok – i v natúrálkách –, robotou a pod.). Nesprávne je vysvetlené aj slovo *šarhovňa* na strane 101². Na strane 137 je nepresne vysvetlené spojenie *na urek*. Uvádza sa tam, že sa v texte na strane 136 používa vo význame „do držby“. Správne by bolo vysvetlenie „do večného, dedičného používania“ (v texte sa popri spojení *na urek* používa aj spojenie *dedičným spôsobom*). Na strane 52 sa vo vysvetleniach k textu uvádza i slovo *špan*, ktoré sa v texte vôbec nevyskytuje. A takisto nenájdeme v texte ani slovo *vice župan*, ktoré sa vysvetľuje na strane 130. Na strane 103 i 105 sa zasa stratilo slovo *gman* (z nem. *Gemein*; širší výbor mestečka – oproti užšiemu výboru, ktorý tvorili *prisažní, úrad*; pozri príslušný text v knihe), lebo v dôsledku nepochopenia historickej skutočnosti sa tam *g* v tomto slove prepisuje ako *j* (teda *jmena, jmenom*!) v rámci pravopisných úprav, podľa ktorých sa písmeno *g* použité v rukopise na označenie hlásky *j* prepisuje písmenom *j*.

V dôsledku nepochopenia textu vznikli i niektoré ďalšie omyly. Výsledkom takéhoto omylu je napr. aj tvar *išpanom* v texte č. 5 na strane 51. V rukopise je napísané *i s/panom* (správny prepis by mal byť: *i s panom jeho milosti dovolením*). Skontrolovali sme si presnosť prepisu len pri niektorých textoch z Banskej Štiavnice, ktoré sme boli pred rokmi vyhľadali v tamojšom archíve a prepísali z originálu a ktoré sa teraz uverejňujú v recenzovanej knihe. Drobnějších i väčších nepresností je tam veľa; niečo ide iste aj na vrub tlačových chýb. Sú tam však, žiaľ, aj také nepresnosti, ktoré značne menia podobu jednotlivých slov a ovplyvňujú aj zmysel textu. Uvedieme len niekoľko príkladov. V texte č. 3: Miesto *marthaluzom* je v knihe *martuluzom*, miesto *se pustil v behy* je tam *se dopustil v behy*, miesto z *Brezničky z Železnej* je v knihe z *Brezničky Žeznej* (!). V texte č. 4: Miesto *doufani mam* je *doufam*. V texte č. 14: Miesto *nerad by sem ublížil* je *nerad by se ublížil*, miesto *svym poctivym remeslom* je tam *s mym poctivym remeslom*, miesto *žadnu mu škodu ... neučinili* je tam *žadnemu škodu ... neučinili*, miesto *pred vaši slovutnu opatrnosti* je *pod vaši slovutnu opatrnosti*, miesto *mestom vašim* je *mestom našim* atď.

² Pozri o tom viac v príspevku: DORULA, J.: Berecin, šarha, šarhovňa a ďalšie príbuzné slová. Kultúra slova, 6, 1972, s. 18–23.

Chyby vznikli aj pri členení textu (pri interpunkcii, ktorá je tu dielom vydavateľov textov). Vidieť to hneď na začiatku textov č. 4 a č. 5 (napr. v texte č. 5 za skratkou *etc.* mala byť bodka a nasledovať nová veta). Lepšiemu porozumeniu niektorých textov často bráni aj to, že sa tieto texty uverejňujú neúplne.

Nedostatky, ktoré tomuto vydaniu textov vyčítujeme, by sa nemali v našich publikáciách objavovať. Miesto objasnenia a vysvetlenia často dezorientujú a zavádzajú. Nepomáhajú priblížiť a lepšie pochopiť našu dávnejšiu minulosť. Ale veď autorom knihy išlo práve o priblíženie a lepšie pochopenie života našich predkov tými čitateľmi, ktorým je kniha určená. Spoluúčasť jazykovedca pri tomto vydaní by bola bývala iste osožná. V knihe sú, pravda, aj správne a cenné vysvetlenia, také, ktoré dobre spĺňajú zábery autorov. Týka sa to najmä slov z oblasti cechovej organizácie a remeselnej výroby i banickej terminológie.

Vydania dokumentov takéhoto druhu sa budú musieť pripraviť omnoho dôkladnejšie a starostlivejšie. Stále naliehavejšou sa stáva potreba spoľahlivo informujúceho historického slovníka slovenského jazyka.

J. Doruľa

Univerzita Komenského v Bratislave 1966/1967 – 1967/68. – Bibliografia 1966–1967. Vyd. Rektorát Univerzity Komenského, Bratislava 1970. 552 s.

V príspevku *Zo svojrázneho písania veľkých písmen* (Slovenská reč, 32, 1967, č. 3, s. 180–182) sme sa kriticky dotkli jazykovej, najmä však pravopisnej stránky ročenky Univerzita Komenského v Bratislave 1964/65, Bibliografia 1964, ktorá vyšla r. 1966 v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve. Vyslovili sme nespokojnosť so spôsobom písania veľkých písmen v skratkách časopisov a zborníkov, ako aj v názvoch vydavateľstiev a i. Vo väčšine prípadov sa tu totiž v rozpore s platnou kodifikáciou nášho pravopisu písalo veľké písmeno nielen na začiatku názvu, ale aj vnútri názvu, kde nešlo o ďalšie vlastné meno v rámci viacslovného vlastného mena, napr. *Farm. Obzor*, *Jazykov. Čas.*, *Slov. Reč*, *Mladé Letá* a pod. V ďalšej ročenke Univerzita Komenského 1965/66, Bibliografia 1965 (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 260 s.) sa naďalej nesprávne používajú veľké písmená v spomenutých názvoch. V najnovšej ročenke, v ktorej sa podáva súpis prác pracovníkov univerzity za roky 1966 a 1967, sa vo väčšine prípadov názvy časopisov uvádzajú v plnej podobe a iba zriedkavejšie sa niektoré názvy skracujú, pričom sa už rešpektuje spôsob písania veľkých, resp. malých písmen v spisovnej slovenčine, napr. *Sborník Filozof. fak. Univ. Komenského*.

Pokiaľ ide o metódu spracovania záznamov jednotlivých prác, dalo by sa ešte uvažovať o ďalšom zlepšení a zjednodušení. Tak napr. zo spracovania prác, ktorých autormi sú viaceré osoby, sa dostatočne neukazuje, ktorý z autorov je členom tej katedry, v rámci ktorej sa práca zaznamenáva. Všetky mená sa totiž aj v takýchto prípadoch uvádzajú rovnako, rovnakým typom písma, hoci obyčajne iba jeden z autorov je členom príslušnej katedry (ostatní sú členmi iných katedier alebo sú dokonca z mimouniverzitných pracovísk).

Z takéhoto údajá sa nedá zistiť, podľa ktorého autora je príspevok zaradený medzi práce z istej katedry. Bolo by preto dobré rozlišovať tieto mená typograficky alebo uviesť príspevok iba pod menom člena katedry a v zátvorkách na konci záznamu pripomenúť, že ide o spoluautora príspevku. Pri takomto spracovaní by používateľ príručky hneď na prvý pohľad zistil členov jednotlivých katedier. To je dôležité pri zostavovaní akýchkoľvek prehľadov prác z jednotlivých pracovísk (napr. pri písaní informatívneho článku o prácach členov Katedry slovenského jazyka na Filozofickej fakulte UK).

Napriek uvedeným nedostatkom, ako aj niektorým ďalším, ktoré na tomto mieste nemôžeme rozvádzať (ide o otázky bibliografické, nie jazykovedné), práca je pre nás dôležitá tým, že sa tu zachytáva istá časť publikačnej činnosti slovenských jazykovedcov za roky, ktoré zatiaľ nemáme bibliograficky úplne zachytené (posledná bibliografia slovenskej jazykovedy, ktorá vyšla r. 1970, obsahuje roky 1961–1965, t. j. končí sa rokom 1965). Môže teda poslúžiť vedeckým pracovníkom, ale aj iným záujemcom o jazykové otázky pri vyhľadávaní potrebnej literatúry. V budúcich príručkách bude však potrebné zvýšiť „mieru informácie“.

L. Dvonč

KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave 1971. 196 s.

Druhé vydanie *Náčrtu dejín slovenského jazyka* ako vysokoškolskú učebnicu pre poslucháčov filozofických a pedagogických fakúlt na Slovensku iste privítajú nielen poslucháči, ktorí sa chcú sústavnejšie venovať tomuto odboru, ale i širšia vedecká a kultúrna verejnosť. Veď záujem o slovenský jazyk a jeho dejiny doma i v zahraničí vzrastá.

V tejto krátkej poznámke si chceme všimnúť úpravy a doplnky tohto vydania oproti prvému vydaniu z roku 1964 (pozri recenziu A. Kedera v *Slovenskej reči*, 30, 1965, s. 310–312).

V novom vydaní oproti staršiemu vidieť, že práce v oblasti jazykovedného bádania o slovenčine značne pokročili a možno sa o ne oprieť. V literatúre nového vydania sa už cituje významné jazykovedné dielo *Atlas slovenského jazyka I*. Z tohto diela sa uvádzajú niektoré zistenia izoglos dnešného stavu v nárečiach. Za pôvodnú mapku V. Vážneho *rásť* je napr. na str. 31 mapka znázorňujúca dnešný stav izoglos psl. zmien ořt-, ořt- > rat-, lat- // rot-, lot-, dl, tl > l // dl, tl a -rř- > -r- // -rř- na území slovenského jazyka (na slovách lakeť, rázporok, šidlo, krv). Autor vypúšťa zo str. 48 mapku V. Vážneho Zeme-pisné rozšírenie stredoslovenskej kontrakcie -ojř < (omylom miesto >) oju > ouř: inštr. fem. ženou. Na nasledujúcej strane však v časti Zánik a vokalizácia jeroř publikuje autor novú mapku: Dnešný stav striednic za psl. ř, ř na území slovenského jazyka (na slovách piesok a rař). Využitie Atlasu slovenského jazyka vidieť i na strane 61 na mapke: Striednice za psl. ě v súčasných slovenských nárečiach (na slovách päřř, mäso, svätřř).

Príslušná odborná literatúra sa rozširuje i pohľadom na nové výskumy v českej jazykovede, konkrétne v oblasti hláskoslovía (napr. A. Lamprecht, *Vývoj fonologického systému českého jazyka*, Brno 1966).

Mnohé štylizácie autor upravil. Týmito úpravami autor zvýšil nielen odbornú, ale i jazykovú úroveň diela.

Nemožno tu obísť ani mnohé doplnenia rozličných znení slov. Tak v časti Stav starších zmien do konca 9. storočia na str. 35, pokiaľ ide o diferenčné javy, sa spomína nielen výsledok zmeny slabiky jь > i- na začiatku slov, ale sa aj dopĺňa: „znenie *krъvь — *krvь (porov. mor. a záhor. kref, západoslov. a stredoslov. krv)“.

Pozornosť venoval autor i ukázkam starých písomností, ktoré majú pre dejiny slovenského jazyka veľkú dokumentárnu cenu. Niektoré z nich vypustil a namiesto nich uvádza nové, jazykovo zaujímavejšie, resp. pre čitateľa prístupnejšie faksimile.

Krajčovičova práca, ktorá vyšla v druhom vydaní, je dobrým príspevkom k poznaniu dejín slovenského jazyka. Mnohými štylizáčnymi úpravami, odbornými spresneniami a dopĺňujúcimi poznámkami sa zvýšila jej celková úroveň.

R. Kuchar

Desať rokov prešovskej pobočky SJS pri SAV

1. novembra 1962 začala svoju činnosť východoslovenská pobočka Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV (predtým Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV). Okrúhle jubileum jednej z najagilnejších pobočiek spoločnosti je dobrou príležitosťou zamyslieť sa nad jej doterajšou činnosťou i nad jej perspektívami do budúcnosti.

Iniciátorom založenia pobočky a jej prvým predsedom bol bývalý vedúci Katedry slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ v Prešove nebohý prof. dr. Štefan Tóvik, CSc. Katedra bola prirodzeným a organickým centrom, ktoré garantovalo a dosiaľ garantuje úspešnú činnosť pobočky. Vytvárala pre ňu potrebné vedeckovýskumné zázemie a zároveň zaručovala i stály kontakt s pedagógmi-slovenčinármi pôsobiacimi na východnom Slovensku. V pobočke sa teda od začiatku plodne realizovalo úzke spojenie jazykovednej teórie s pedagogickou praxou; takto jej činnosť plne zodpovedala postaveniu a úlohám vedy v socialistickej spoločnosti. Je zásluhou prof. Tóbika i ďalších zakladajúcich členov pobočky (doc. dr. F. Miko, dr. J. Liška, nebohý doc. dr. J. Vavro, Š. Ko-perdan, S. Mazúr a i.), že rozpoznali potrebu takejto ustanovizne na východnom Slovensku a usmernili jej činnosť v spomínaných intenciách.

Zo skromných začiatkov dospela dnes pobočka k pozoruhodnej aktivite. Jej zakladajúci členovia za výdatnej pomoci popredných slovenských jazykovedcov predovšetkým v JÚLŠ SAV (najväčší kus práce tu vykonali najmä prof. J. Ružička, prof. J. Horecký, prof. J. Štolc a doc. J. Oravec) s úspechom podchytili záujem ďalších jazykovedných pracovníkov z východného Slovenska, zapojili do práce i mladých adeptov jazykovedy (väčšinu z nich sami vychovali), podstatne rozšírili členskú základňu pobočky a usilovali sa o čo najrozmanitejšie formy jej činnosti. Osobitne treba spomenúť prvých predsedov pobočky: prof. Š. Tóbika (bol predsedom v r. 1962–65 a opäť v r. 1968–69) a doc. dr. Františka Miku, DrSc. (bol predsedom v r. 1965–68), ktorí sa najviac zaslúžili o jej vybudovanie. Pod ich vedením sa o činnosť pobočky organizačne starali jej ta-

jomníci dr. J. Sabol, dr. J. Mlacek, CSc., a dr. J. Furdík. Náhla smrť prof. Tóbika r. 1969 bola pre pobočku ťažko nahraditeľnou stratou. Zodpovednosť za prácu pobočky prešla odvtedy do rúk mladšej generácie prešovských slovakistov. Predsedom pobočky je od januára 1970 dr. J. Furdík; no hlavnú organizačnú prácu pri zaisťovaní jej činnosti vykonáva jej tajomník dr. J. Mlacek.

V uplynulom období odznelo v pobočke v priemere vyše 10 prednášok ročne, teda najmenej jedna mesačne (okrem školských prázdnin). Návštevnosť prednášok bola pritom stabilne dobrá: dosahovala v priemere 20–25 účastníkov. Medzi nimi boli hojne zastúpení poslucháči Filozofickej i Pedagogickej fakulty UPJŠ a učitelia zo škôl všetkých typov z Prešova aj z jeho blízkeho i vzdialenejšieho okolia. Prednášková činnosť pobočky má teda svoj pravidelný rytmus i svoj stály okruh záujemcov.

Pobočka venovala náležitú pozornosť aktivizácii svojich vlastných členov. Polovica členov pobočky vystúpila v nej s prednáškou; to je jednak dôkazom toho, že väčšina členov aktívne pracuje, „papierových“ členov je málo, jednak prejavom toho, že prednášky v pobočke boli ozajstnou tvorivou dielňou, v ktorej si lingvisti z východného Slovenska mohli prakticky overiť kvalitu a dosah svojich výskumných prác. Najaktívnejším prednášateľom spomedzi členov pobočky bol doc. dr. F. Miko, ktorý prednášal 9 ráz; dr. J. Sabol a dr. J. Rybák mali po 7, dr. J. Furdík 5 prednášok.

Závažnú pomoc a prínos pre prácu pobočky znamenali prednášky pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Najmä predsedovia ZSJ prof. J. Ružička a prof. J. Horecký svojimi častými návštevami v Prešove a v Košiciach (prof. Ružička mal 11, prof. Horecký 9 prednášok) výrazne ovplyvnili činnosť pobočky a prispeli k odbornému rastu jej členov i k propagácii výsledkov jazykovedného bádania medzi východoslovenskou verejnosťou. Možno povedať, že na pôde pobočky sa ako prednášatelia vystriedali skoro všetci poprední pracovníci JÜLS SAV (prof. J. Štolc, prof. E. Jóna, doc. J. Oravec, dr. A. Habovštiak, dr. Š. Peciar a i.) V posledných rokoch úspešne vystupovali v pobočke aj príslušníci mladšej generácie pracovníkov ústavu, napr. dr. J. Kačala, dr. F. Kočíš, dr. K. Buzássyová a i.

Styky s ostatnými slovenskými pracoviskami, najmä s Filozofickou fakultou UK v Bratislave by bolo treba zintenzívniť. Z pracovníkov FFUK mala pobočka najčastejšie kontakty s prof. Š. Ondrušom a doc. J. Mistríkom; možno dúfať, že sa do tejto práce zapoja aj iní poprední jazykovedci z filozofických katedier našej prvej univerzity. Styky s ostatnými pobočkami SJS bude treba ďalej rozvinúť; dosiaľ sú dobré skúsenosti zo spolupráce s pobočkou v Trnave (najmä vďaka jej predsedovi prof. L. Novákovi, ktorý v prešovskej pobočke prednášal päť ráz) a v Banskej Bystrici (prednášky dr. J. Findru).

Zastúpenie českých jazykovedcov v prednáškovom programe pobočky je síce reprezentatívne (prof. J. Bělič, prof. V. Skalička, prof. K. Hausenblas, prof. R. Mrázek, doc. H. Krížková a i.), ale pomerne sporadické. Pravda, častejšiemu hostovaniu najmä pražských lingvistov je na prekážku značná vzdialenosť Prešova od českých centier; doterajšie skúsenosti však ukazujú, že sa i táto nevýhoda pri obojstrannej dobrej vôli dá prekonať.

Za desať rokov existencie mohla pobočka na svojej pôde privítať len málo zahraničných prednášateľov. Zo šiestich zahraničných hostí štyria boli zo socialistických krajín (ZSSR, Poľska, NDR), po jednom z Veľkej Británie a NSR. Závažnou udalosťou bola r. 1970 prednáška popredného svetového slavistu prof.

R. Autyho (Cambridge); r. 1972 mala obsažnú a príťažlivú prednášku doc. G. M. Baniševa zo Štátnej univerzity v Irkutsku. Členovia pobočky by v budúcnosti zaiste privítali častejšie hostovanie zahraničných prednášateľov najmä zo susedných socialistických krajín; na to by sa mohli lepšie využiť napr. i družobné styky UPJŠ s univerzitami v ZSSR, Poľsku a Maďarsku.

Prednáškovou činnosťou sa však náplň práce pobočky nevyčerpáva. Pobočka je v stálom úzkom kontakte s bratislavským centrom SJS, zapája sa do podujatí celoslovenského dosahu, organizovaných z centra, ale i sama organizovala vedecké podujatia, ktorými prispela k rozvoju slovenskej jazykovedy. V r. 1964/65 sa členovia pobočky veľmi aktívne zúčastnili na výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny; s výsledkami svojho výskumu vystúpili na konferencii v Smoleniciach r. 1965 a publikovali ich v zborníku *Nové obzory*. V novembri r. 1966 pobočka na osobitnej schôdzi posúdila príspevky vojich členov pripravené na konferenciu o kultúre spisovnej slovenčiny (pozri príspevky F. Miku, J. Lišku, J. Mlacka, J. Sabola, Š. Tóbika, J. Muránskeho a R. Solčániho v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967).

17. apríla 1969 usporiadala pobočka seminár o interpretácii umeleckého textu; bohužiaľ, chystaný zborník z tohto seminára sa nepodarilo vydať. V apríli r. 1971 sa za úzkej spolupráce vedenia a prešovskej pobočky po prvý raz uskutočnilo v Prešove výročné valné zhromaždenie Združenia slovenských jazykovedcov, vedecky aj spoločensky nanajvýš vydarené. Pobočka počas svojej existencie spolupracovala i s ďalšími inštitúciami, ktoré na východnom Slovensku šíria záujem o jazykovedu a jazykovú kultúru, najmä s Krajským pedagogickým ústavom, s Maticou slovenskou, so Socialistickou akadémiou a s pobočkou Krúžku moderných filológov. V intenzite tejto spolupráce sú však ešte značné rezervy.

Desaťročná bilancia východoslovenskej pobočky SJS je teda bohatá a úspešná. Ostáva len vysloviť želanie, aby sa v tejto práci pokračovalo s nezmenšeným úsilím v prospech jazykovedy a jazykovej kultúry na východnom Slovensku i v celoslovenských reláciách.

J. Furdík

ROZLIČNOSTI

Internacionála. — Doterajšia pravopisná kodifikácia v slovenčine i v češtine rozlišuje *Internacionálu* (pomenovanie hymny medzinárodného proletariátu) a *internacionálu* (skrátene pomenovanie medzinárodného robotníckeho združenia, založeného r. 1864, presnejšie označovaného ako *I. (Prvá) internacionála*, medzinárodného združenia socialistických strán, založeného r. 1889, označovaného ako *II. (Druhá) internacionála*, a medzinárodného združenia komunistických strán, založeného r. 1919, označovaného ako *III. (Tretia) internacionála* alebo *Komunistická internacionála*, skrátene *Kominterná*).¹

Uvedené pravopisné rozlišovanie sa však v praxi nerešpektuje. V stránickej tlači a v marxistickej literatúre sa píše slovo *Internacionála* aj v druhom význame s veľkým začiatočným písmenom. Malé začiatočné písmeno v slove *internacionála* sa píše iba vtedy, keď pred ním predchádza prívlastok *Prvá (I.), Druhá (II.)* alebo *Tretia (III.)*, ktorý je v tomto prípade vlastným menom, a preto sa píše s veľkým začiatočným písmenom. S takýmto písaním slova *Internacionála* v uvedenom význame sa stretávame v časopise ÚV KSČ *Život strany* (porov. napr. v článku *Haagsky kongres I. internacionály*, *Život strany* 17/72, s. 48–49) i v denníku ÚV KSS *Pravda* (porov. napr. v článku *Víťazstvo marxizmu*, *Pravda* z 2. septembra 1972, s. 3 popri označení *I. internacionála* také spojenia ako *jednotlivé sekcie Internacionály*, *Parížske sekcie Internacionály* (! – tu by bolo na mieste písať *parížske* s malým začiatočným písmenom), *završenie boja Internacionály*, *Všeobecné stanový Internacionály*, *vylúčenie aktívnych zástancov anarchizmu z Internacionály* a i.).

Rovnaký úzus sa zachováva v slovenských vydaniach klasikov marxizmu-leninizmu. Napríklad v 20. zväzku *Spisov V. I. Lenina* (Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1956, s. 395 n.) sa dôsledne píše *Internacionála* napr. v spojeniach *rezolúcia Internacionály*, *na fóre Internacionály* a i. Iba v spojení *Rada Internacionály* sa píše v tomto vydaní slovo *internacionála* nejednotne (s veľkým i s malým začiatočným písmenom).

Taká istá prax je aj v českých vydaniach klasikov marxizmu-leninizmu.

¹ Pozri *Slovník slovenského jazyka*. Red. Š. Peciar. Zv. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 611. Tento slovník pod heslom *internacionála* uvádza aj úplnejšie pomenovanie: *I. (Prvá) internacionála*, *II. (Druhá) internacionála*, *III. (Tretia) internacionála*, *Komunistická internacionála*. Pravidlá slovenského pravopisu (red. Š. Peciar, Bratislava, Vyd. SAV) v 1.–3. vydaní v Pravopisnom a gramatickom slovníku tiež rozlišujú *internacionálu* a *Internacionálu* (hymnu). Od 4. až po najnovšie 11. vydanie Pravidlá uvádzajú na prvom mieste pomenovanie *Internacionála* (hymna) a po ňom pomenovanie *I. internacionála*. Otázka písania skráteneho pomenovania *Internacionála* (či *internacionála*?) sa teda v novších vydaniach Pravidiel nerieši. Inštruktívnejší je údaj v Pravidlách českého pravopisu (Praha, Nakl. ČSAV 1957): *Internacionála* (píseň); *internacionála*; *III. (Třetí) internacionála*. Oveľa podrobnejšie spracúva heslo *internacionála* *Slovník spisovného jazyka českého*. Zv. 1. (Red. B. Havránek et al. Praha, Nakl. ČSAV 1960, s. 742), ktorý tiež rozlišuje *internacionálu* a *Internacionálu*.

Napr. v I. zväzku Vybraných spisov V. I. Lenina (Praha, Nakl. Svoboda 1951, s. 687 n.) sa píše pomenovanie *Internacionála* v spojeniach *resoluce Internacionály*, *forum Internacionály*, *rada Internacionály* a i. dôsledne s veľkým začiatočným písmenom.

Rovnakú prax sme zistili aj v ruských vydaniach klasikov marxizmu-leninizmu. Napríklad v 25. zväzku Úplných zbraných spisov V. I. Lenina (Polnoje sobranije sočinenij, tom 25, Moskva, Gos. izd. polit. lit. 1961, s. 295 n.) sa píše pomenovanie *Internacional* (v ruštine je toto slovo muž. rodu) dôsledne s veľkým začiatočným písmenom v spojeniach ako *rezolucija Internacionala*, *adres Internacionala*, *Sovet Internacionala* a i.

Z uvedených faktov vidieť, že marxisti chápu skrátené pomenovanie *Internacionála* na označenie medzinárodného robotníckeho združenia ako vlastné meno. Výraz *internacionála* ako apelatívum možno však použiť na označenie niektorých iných organizácií medzinárodného charakteru, napr. *čierna (katoľická) internacionála*, *zelená (pôdohospodárska) internacionála*, *kultúrna internacionála* a pod.

V súčasnej pravopisnej kodifikácii treba teda zmeniť poučku o písaní slova *Internacionála/internacionála*. Výrazom *Internacionála* s veľkým začiatočným písmenom sa pomenúva 1. hymna medzinárodného proletariátu a 2. medzinárodné robotnícke združenie, nazývané *Prvou (I.) internacionálou*. Skrátené pomenovanie *Internacionála* možno použiť aj na označenie II. a III. internacionály. Apelatívom *internacionála* možno pomenovať nemarxistické, nekomunistické organizácie medzinárodného charakteru.

Š. Peciar

Slová typu nehodovosť. — J. Horecký v práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 131 n.) si v osobitnej kapitole všima názvy vlastnosti. Názvy vlastnosti na *-osť* tvoria podľa neho osobitnú skupinu typickú najmä svojou abstraktnosťou a veľkou pravidelnosťou tvorenia, pričom sú spravidla odvodené od prídavných mien. Ďalej hovorí, že v súčasnom jazyku sa vytvára nový typ slov na *-osť* s významom „počet prípadov“, pričom ako príklady uvádza: *narodenosť*, *úmrtnosť*, *chorobnosť*, *návštevnosť*, *úrazovosť*, *nehodovosť*, *poruchovosť*. Aj v štúdií *Slová s príponou -osť v slovenčine* (Jazykovedné štúdie. 11. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 91) sa J. Horecký zmieňuje o týchto slovách. Podľa neho základom slov typu *úrazovosť*, *návštevnosť* je podstatné meno, spravidla abstraktné, pričom prípona *-osť* má tu funkciu tvoriť podstatné mená vyjadrujúce počet daných prípadov označených slovotvorným základom. Je to podľa autorových slov vlastne kvantifikátor. Derivačná morféma *-ov-*, resp. *-n-*, ktorá je v slovách *nehodovosť*, *úmrtnosť* a pod., má pritom tzv. prázdny komplexný symbol. Všimnime si bližšie, o ktoré slová ide.

J. Horecký uvádza slová *narodenosť*, *úmrtnosť*, *chorobnosť*, *návštevnosť*, *úrazovosť*, *nehodovosť* a *poruchovosť*. V Slovníku slovenského jazyka sú slová *návštevnosť*, *poruchovosť*, *pôrodnosť*, *rozostavanosť*, *úmrtnosť*, *úrazovosť*. Znamenáva sa aj slovo *chorobnosť*, ale chýba pri ňom výklad významu. Slovo *mŕtvonarodenosť* spomína M. Marsinová (Živonarodený, nie „živo narodený“. Slovenská reč, 37, 1972, č. 4, s. 190). Autorka pritom, ako vidíme aj z názvu

jej príspevku, dokazuje, že výraz *živonarodený*, označený v Slovníku slovenského jazyka ako nesprávny, je v skutočnosti správny. Tvar *živonarodený* zodpovedá tvaru *mŕtvonarodený* (ten už slovník pokladá za správny). Hoci tu hovorí o substantíve *mŕtvonarodenosť*, podst. meno *živonarodenosť* výslovne nespomína, ale môžeme si ho analogicky utvoriť. Toto slovo sa skutočne aj používa, ako ukazuje tento doklad: *Významné výsledky sa v minulosti dosiahli v živonarodenosti* (Pravda, 8. 7. 1972, s. 3). Odtiaľto máme doložené aj ďalšie slová tohto typu na *-osť*, a to *rozvodovosť* a *sobášnosť*: *Žiaľ, v minulom roku sme na Slovensku zaznamenali aj rast počtu rozvodov a rozvodovosť v Bratislave už presahuje priemerný stav v ČSR. — Najvyššiu sobášnosť z krajov SSR má hlavné mesto SSR Bratislava.*

Ukazuje sa, že slová na *-osť* s významom „počet prípadov“ sú v súčasnej spisovnej slovenčine produktívne. V tom sa tieto slová zhodujú s ostatnými derivátmi na *-osť*, ku ktorým patria ako osobitná podskupina.

Otázne je, či tieto slová máme chápať ako deriváty prídavných mien alebo ako deriváty podstatných mien. Pri slovách ako napr. *návštevnosť*, *pôrodnosť*, kde ide o význam „počet návštev, pôrodov“, t. j. spojenie slova počet s príslušným substantívom, je takýto výklad ako derivátov z podst. mien pomerne ľahko možný. Tento postup ťažšie možno uplatniť pri výklade derivácie slova *rozostavanosť*, pri ktorom ide o význam „počet nedokončených stavieb“, resp. počet rozostavaných stavieb. Tu slovo *rozostavanosť* súvisí so spojením *rozostavaná stavba*, v ktorom je príd. meno *rozostavaný*. To by ukazovalo, že slová na *-osť* formálne, svojím tvorením súvisia s príd. menami na *-ný* alebo napr. s tvarmi trpného prídavia. Teda pri substantívach na *-osť* s významom „počet prípadov“ sa prejavuje súvislosť nielen so substantívami, ale aj s prídavnými menami (v širokom zmysle slova). Z hľadiska odvodzovania je tu podobná situácia ako napr. pri derivátoch na *-ca*, o ktorých písal Š. Peciar (*Tvorenie a kvantita slovenských činiteľských mien s príponou -ca v porovnaní s češtinou*, Slovenská reč, 32, 1967, č. 5, s. 257 n.). Autor hovorí, že pri týchto derivátoch je živý formálny aj významový vzťah k dejovému menu a zároveň aj k slovesu, takže v takýchto prípadoch nemožno vždy jednoznačne rozhodnúť, či je činiteľské meno s príponou *-ca* odvodené od dejového mena alebo od slovesa. Často môže byť, píše ďalej, východiskom činiteľského mena na *-ca* dejové meno i sloveso. Tento dvojaký slovotvorný pôvod slov na *-ca* sa potom prejavuje v jemných významových odtienkoch daného činiteľského mena. Pri substantívach na *-osť* typu *nehodovosť* sa prejavuje významový vzťah k podstatným menám, ale formálne sú tieto slová späté skôr s prídavnými menami.

Otázky spomenutých slov sa J. Horecký najnovšie dotýka v príspevku *Systém slovnej zásoby v slovenčine* (Studia Academica Slovaca. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry, Bratislava 1972, s. 24). Hovorí, že popri starších slovách vyjadrujúcich vlastnosť vznikajú dva novšie typy slov, v ktorých prípona *-osť* vyjadruje: 1. stav, 2. počet prípadov. Slovo *rozostavanosť* uvádza ako príklad na prvý typ; podľa Slovníka slovenského jazyka, ktorý tu hovorí o počte nedokončených stavieb, patrí tento prípad do druhého typu. Ďalej sa J. Horecký zmieňuje, že niekedy vznikajú homonymá, napr. *chorobnosť* (stav aj počet prípadov). Zdá sa nám, že tu je vhodnejšie hovoriť len o významoch jedného slova.

L. Dvonč

Z knižnej produkcie VSAV

FERDINAND BUFFA

VZNIK A VÝVIN SLOVENSKEJ BOTANICKEJ NOMENKLATÚRY

(K histórii slovenského odborného slovníka)

Práca sa opiera o bohatý materiálový základ. Vychádza z najstarších slovenských názvov všeobecne známych rastlín, ktorých mená doteraz žijú v našich nárečiach. Autor sleduje, ako a odkiaľ sa táto základná vrstva postupne obohatila o mnohé ďalšie mená rastlín, ktoré už máme zachytené aj písomne najmä v dielach s liečiteľskou a poľnohospodárskou tematikou a neskôr aj v odborných botanických spisoch a v slovníkoch. Analýzou vývinu nášho botanického názvoslovia podarilo sa autorovi ukázať, ako sa vyvíjal, doplňal a rozširoval náš odborný slovník. Botanická nomenklatúra výdatne čerpala z ľudového jazyka a okrem toho sa opierala vtedy o prepracovanejšiu nomenklatúru českú a nomenklatúry iných, najmä slovanských jazykov. Nie posledným prameňom boli aj medzinárodné latinské mená pre zriedkavejšie rastliny.

Strán 428 — viaz. Kčs 35,—

KOREŠPONDENCIA SVETOZÁRA HURBANA VAJANSKÉHO II

(výber listov z rokov 1890—1916)

Materiál zozbieral, pre tlač pripravil a poznámky napísal P. Petrus

II. zväzok výberu obsahuje korešpondenciu S. H. Vajanského s poprednými predstaviteľmi domáceho i zahraničného verejno-politického i kultúrneho života, so spisovateľmi, príbuznými a priateľmi. Ide o dokumenty, ktoré v chronologickom usporiadaní poskytujú zaujímavé údaje o umeleckej tvorbe známeho slovenského spisovateľa, o jeho politických zápasoch (listové cykly zo segedínskeho, bystrického a vacovského väzenia), ako aj o problémoch slovenského novínarstva a publicistiky. Odhaľujú nám Vajanského vzťahy k slovenským a európskym duchovným hnutiam, ako aj vzťahy medzi slovenskými vysťahovalcami v USA a domácim slovenským prostredím.

Kniha nadväzuje na rovnomenný I. zväzok, ktorý obsahuje listy z rokov 1860—1890 (VSAV, 1967). Dielo prináša mnoho autentických údajov i podnetov pre poznanie politických i kultúrnych dejín Slovenska.

Strán 616 — viaz. Kčs 58,—

FRANTIŠEK MIKO

THE GENERATIVE STRUCTURE OF THE SLOVAK SENTENCE (ADVERBIALS)

Monografia predstavuje rámcový náčrt štruktúry slovenskej vety a detailné spracovanie príslovkového určenia na báze generatívnej metódy. Autor sa hlási k Chomského základným myšlienkam generatívnej koncepcie jazyka. Pri aplikovaní tejto koncepcie sa však kriticky dovoľáva väčšieho práva empirickej inštalácie proti monopolistickým nárokom deduktívneho prístupu pri budovaní

teórie jazyka. Kniha má teoretický i materiállový ráz. Možno v nej nájsť zaujímavé riešenie mnohých syntaktických konštrukcií slovenského jazyka. Symboly, ktoré autor používa, sú jednoduché a zrozumiteľné.

Strán 150 — brož. Kčs 25,—

MARIANNA PRÍDAVKOVÁ-MINÁRIKOVÁ

TEXTOLOGICKÉ A ŠTYLISTICKÉ PROBLÉMY KUKUČÍNOVHO DIELA

Autorka sa v predkladanej práci orientovala na riešenie textologických otázok, ku ktorým pristupovala po pramennom výskume a štylistickom rozbere. Päť štúdií, zaradených do knihy, zadelila do dvoch skupín pod názvom, *Prvky Kukučínovho štýlu* a *K vývinu textov*. V prvej časti sa venuje výhradne zisteniu hlavného charakteru Kukučínovho štýlu, v druhej časti analyzuje texty, porovnáva ich a sleduje premeny, ktorými pred uverejnením prešli. Vychádza zo zachovaných konceptov a zisťuje jednotlivé zmeny. Presvedčivo ukazuje, že Kukučín napr. pri novele Rysavá jalovica neprebral pasívne pre svoj humor prvky z ľudového rozprávania, frazeológie dedinských ľudí, ale iba z nich vychádzal, aby vytvoril svoj individuálny štýl.

Strán 264 — brož. Kčs 33,—